

Tartu Ülikool
Pärnu kolledž
Sotsiaaltöö korralduse osakond

Hanna-Liisa Tamm

**ASENDUSHOOLDUSELT ELLUASTUNUD NOORTE
TOIMETULEK ISESEISVA ELUGA**

Lõputöö

Juhendaja: Liina Käär, MA

Pärnu 2021

Soovitan suunata kaitsmisele

(allkirjastatud digitaalselt)

Liina Käär

Kaitsmisele lubatud

TÜ Pärnu kolledži programmijuht

(allkirjastatud digitaalselt)

Anu Aunapuu

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

(allkirjastatud digitaalselt)

Hanna-Liisa Tamm

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Ülevaade toimetulekust ja asendushooldusest	7
1.1. Toimetulek ja heaolu	7
1.2. Noorte toimetulekust, iseseisvasse ellu astumisest ning sellega seotud probleemidest maailmas ja Eestis	9
1.3. Asendushooldusest Eestis	12
2. Uurimus asendushoolduselt elluastunud noorte toimetuleku kohta iseseisva eluga ...	17
2.1. Uurimuse meetodika ja valimi kirjeldus	17
2.2. Uuringu tulemused	21
2.2.1. Asenduskodust iseseisvasse ellu astunute hinnang ja tagasivaade iseseisvumisprotsessile	21
2.2.2. Asenduskodude töötajate hinnang ja tagasivaade asenduskodust lahkunud noorte toimetulekule iseseisva eluga	30
2.3. Arutelu ja ettepanekud	37
Kokkuvõte	45
Viidatud allikad	48
Lisad	53
Summary	55

SISSEJUHATUS

Tänapäeval on erinevatel põhjustel palju neid lapsi ja noori, kellel puudub võimalus kasvada perekonnas koos oma vanematega. Sellisel juhul on vastutuse järgneva põlvkonna üleskasvatamise eest võtnud endale riik ja delegeerinud selle õiguse realiseerumise oma institutsioonidele. Eesti Vabariigi põhiseaduse (1992) § 27 sätestab, et perekond peab hoolitsema kõikide nende liikmete eest, kes vajavad abi ning vanemate ülesandeks on oma lapsed üles kasvatada. Perekonnaseaduse (2009) § 116 lg 1 sätestab, et „vanematel on oma laste suhtes võrdsed õigused ja kohustused, kui seadusest ei tulene teisiti“ ja sama seaduse § 118 väidab, et „kui vanematel ei ole võimalik hooldusõigust teostada, rakendab kohus lapse huvides asjakohaseid abinõusid“ ja vajadusel „alustab kohus lapse suhtes eeskostja määramise menetlust“.

Eesti Statistikaameti andmebaaside alusel on viimasel kümnel aastal (2010–2019) asendushooldusteenust osutavate asutuste arv Eestis püsinud suhteliselt stabiilsena ehk 37–38 asutust (Statistikaamet, 2020a), samas kui teenust saavate laste arv on kahanenud 1214 lapselt (2010 a) 797-le lapsele (2019 a) (Statistikaamet, 2020b).

Erinevad uuringud (Turk, 2011, lk 5; Osila *et al.*, 2016, lk 3), toovad esile, et institutsioonides kasvanud lastel on täiskasvanuks saades raskusi ja erinevaid probleeme iseseisva eluga toimetulekul. Nad kogevad raskusi oma pereelu korraldamisel, traditsioonilise peremudeli edasikandmisel. Institutsioonides üleskasvanud lastele on mitmed uuringud omistanud erinevaid põhjusi toimetulematuse korral, näiteks puudulikke sotsiaalseid ja igapäevaelu oskusi, madalat haridustaset, majanduslikke raskusi, tervise sh. vaimse tervise probleeme, vaesusriski sattumise ohtu, kuritegevuse riski, enesehinnangu probleeme jne (Turk, 2011, lk 5–16; Osila *et al.*, 2016, lk 3). Ka ei toetata näiteks asenduskodudes alati piisavalt noorte ettevalmistust edukaks hakkama saamiseks iseseisva eluga (rahaga ümberkäimise oskus, seadustest tingitud piiranguid kodutööde tegemisel jne) (Osila *et al.*, 2016, lk 4–5). Eestis pole täpsemalt uuritud, kuidas on institutsioonidest ellu astunud inimesed oma elu korraldusega realselt

toime tulnud ajalises perspektiivis. Samuti pole välja selgitatud ja teada, missugused on edukaks osutunud toimetulekustrateegiad ning seetõttu pole välistatud ebaefektiivsete toimetulekustrateegiate jätkumine (Osila *et al.*, 2016, lk 3). Eelnevast tulenevalt on lõputöö uurimisprobleemiks asenduskodust elluastuvate noorte raskused iseseisvumisega, kohanemisega ja eluga toimetulekuga.

Käesoleva töö eesmärk on analüüsida asendushoolduses üleskasvanud inimeste toimetulekut hilisemas iseseisvas elus ning teha ettepanekuid asendushooldust korraldavatele asutustele ja Sotsiaalministeeriumis asuvale laste heaolu osakonnale elluastuvate noorte paremaks toimetulekuks iseseisva eluga.

Töö eesmärgist tulenevalt on autor sõnastanud kaks uurimisküsimust:

1. Milline on olnud asendushoolduselt ellu astunud noorte kohanemine ja toimetulek iseseisva eluga?
2. Kuidas tajuvad asendushoolduselt elluastuvate noorte ettevalmistust, kohanemist ja toimetulekut iseseisva eluga asenduskodude töötajad?

Töö eesmärgist ning sõnastatud uurimisküsimustest lähtudes on autor püstitanud järgmised uurimisülesanded:

1. anda ülevaade toimetulekut ning asendushooldust käsitlevast kirjandusest, uuringutest ja statistikast ning koostada selle põhjal töö teoreetiline raamistik;
2. planeerida ja viia läbi kvalitatiivne uurimus, mille abil selgitada asenduskoduteenuselt lahkunud noorte toimetulek iseseisvas hilisemas elus;
3. planeerida ja viia läbi küsitlus asenduskodu töötajate seas, et saada teada nende arvamus noorte iseseisva eluga toimetuleku kohta;
4. uuringu tulemuste analüüsi ning teoreetilise raamistiku põhjal teha ettepanekuid ja anda soovitusi Sotsiaalministeeriumis asuvale laste heaolu osakonnale ja asendushooldust korraldavatele asutustele asendushoolduses elavate noorte paremaks ettevalmistamiseks.

Lõputöö koosneb kahest peatükist, millest esimeses antakse ülevaade toimetulekust, seda mõjutavatest teguritest, asendushooldusest ja sealt elluastuvatest noortest ning nende hilisemast toimetulekust iseseisvas elus. Töö teises, empiirilises osas, kirjeldatakse uurimuse metoodikat, valimit, läbiviimist ning tutvustatakse uuringu tulemusi. Peatüki

lõpetavad arutelu ning autoripoolsed järeldused ja ettepanekud asendushoolduselt elluastujate paremaks ettevalmistuseks ja toetamiseks iseseisva eluga toimetulekul.

Peamised töös kasutatavad mõisted on:

Asendushooldusteenus – „on kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on pika- või lühiajaliselt lapse heaolu ja õiguste tagamine, lapsele tema põhivajaduste rahuldamiseks peresarnaste elutingimuste võimaldamine, lapsele turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna loomine ning lapse ettevalmistamine võimetekohaseks toimetulekuks täisealisena“ (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 45⁵ lg 1).

Asendushoolduselt elluastuv noor – on asendushoolduselt (asenduskodust, tekstis ka lastekodust) iseseisvat elu alustav isik (Osila *et al.*, 2016, lk 19).

Asenduskodu – on hoolekandeaustus, kus osutatakse asenduskoduteenust. Mõnikord võib tekstis olla kasutatud sünonüümina sõna lastekodu, sest mõningatel juhtudel oli intervjuueeritavatel see mõiste arusaadavam ja omasem (Osila *et al.*, 2016, lk 19).

Järelhooldusteenus – „Järelhooldusteenus on kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on asendushoolduselt ja eestkostelt lahkuva isiku iseseisva toimetuleku ja õpingute jätkamise toetamine. Järelhooldusteenust osutatakse lähtuvalt juhtumiplaanist, mille alusel kohaliku omavalitsuse üksus tagab isikule eluaseme ning vajaduspõhised tugiteenused ja toetused.“ (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015 § 45¹⁵)

Heaolu on „inimeste materiaalsete, sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldatud, millega kaasnevad võimalused ennast teostada ning oma püüdlusi ja eesmärke realiseerida“ (Sotsiaalministeerium, 2016, lk 3)

Hoolduspere on pere, kus osutatakse asendushooldusteenust. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 45⁵) Last kasvatatakse ja hooldatakse omavalitsusega sõlmitud hoolduslepingu alusel, ka sellest perest võib lepingu lõppemisel alustada iseseisvat elu (Osila *et al.*, 2016, lk 19).

1. ÜLEVAADE TOIMETULEKUST JA ASENDUSHOOLDUSEST

1.1. Toimetulek ja heaolu

Inimeste igapäevane toimetulek ja heaolu on tihedalt seotud igapäevase eluga ja selle kvaliteediga. Toimetulekut defineeritaksegi isiku või perekonna füüsilise või psühhosotsiaalse võimekusena igapäevaelus toime tulla ja ära elada (Osila *et al.*, 2016, lk 20). Inimese subjektiivsel heaolul on kaks põhivajadust – autonoomia, mis vähendab depressiooni ja kompetentsus, mis suurendab eluga rahulolu (Jin & Kim, 2017, lk 29).

Füüsiline toimetulek on seotud eeskätt inimese füüsilise arenguga ja puude raskusastmetega (keskmine, raske, sügav) (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, 1999, § 2). Psühhosotsiaalsed tegurid on tegurid, mis võivad inimesi kahjustada või mõjutada vaimselt ja füüsiliselt (kiusamine, stress, õnnetused jne) (Töötervishoiu ja tööohutuse seadus, 1999, § 9¹). Need psühhosotsiaalsed tegurid võivad mõjutada isikuid individuaalselt või kogu ühiskonna heaolu ja võivad kesta pikalt (Chew *et al.*, 2020, lk 350).

Isikute toimetulekut ja selle regulatsiooni käsitletakse Eestis sotsiaalhoolekande seaduses. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015, § 4 lg 1) eesmärgiks „on toetada inimese iseseisvat toimetulekut ja töötamist ning aktiivset osalust ühiskonnaelus, ennetades sealjuures sotsiaalsete probleemide tekkimist või süvenemist üksikisiku, perekonna ja ühiskonna tasandil“. Toimetulek on justkui probleemidega hakkama saamine selliselt, et see pakuks rahuldust, tasakaalu ja kompromissi – oluline on teadmine, et probleemi tekkimisel on vajalik leida ja on olemas lahendus (Schlozman *et al.*, 2008, lk 123).

Stanislawski (2019, lk 8–13) eristab kaheksat toimetuleku-strateegiat:

- Positiivne emotsionaalne toimetulek – hõlmab iseenda mõistmist, arusaamist, kus proovitakse probleemi lahendada iseseisvalt, võimaldatakse esile kutsuda positiivseid emotsioone ja rahulolu, võtmesõnadeks loetakse ümbertõlgendamist ja huumorit.
- Negatiivne emotsionaalne toimetulek – hõlmab probleemiga tegelemisel enesekriitikat, tähelepanu koondamist stressiolukorra negatiivsetele aspektidele ja negatiivsetele emotsioonidele (pingetunne, surve, viha).
- Probleemide lahendamine – hõlmab aktiivseid kognitiivseid ja käitumuslikke jõupingutusi probleemiga tegelemisel, mis aitavad paremini aru saada probleemist ja aitavad seetõttu probleemi tõhusamalt lahendada.
- Probleemide vältimine – hõlmab probleemide asendamist, edasilükkamist või ümbertõlgendamist.
- Probleemiga tegelemine – kombinatsioon probleemide lahendamisest ja negatiivsest emotsionaalsest toimetulekust. Probleemiga tegelemisel on suurem rõhuasetus probleemi lahendamisel, mistõttu hetkeline heaolu on madalamale tasemele paigutatud.
- Tõhusus – kombinatsioon probleemide lahendamisest ja positiivsest emotsionaalsest toimetulekust. Tõhusus hõlmab ka stressoritega seotud mõtteid ja tundeid, mis võimaldavad leida uusi võimalusi probleemide lahendamiseks.
- Abitus – konfiguratsioon probleemide vältimisest ja negatiivsest emotsionaalsest toimetulekust. Abitus hõlmab nende mõtete ja tunnete, mis kutsuvad esile negatiivseid ootusi teadvustamata jätmist.
- Hedooniline eraldumine – probleemide vältimise ja positiivse emotsionaalse toimetuleku kombinatsioon, mis hõlmab probleemide vältimist ja on tugevalt kaldus hetkelise heaolu saavutamise poole.

Heaoluna käsitletakse inimeste võimalust eneseteostuseks materiaalsete, sotsiaalsete ning kultuuriliste vajaduste rahuldamise kaudu (AS Emor & Poliitikauuringute Keskus Praxis, 2015, lk 14). Heaolu kontekstis on tähtsal kohal sotsiaalsed kontaktid, sest need aitavad püsida inimestel aktiivsena ja kasvatada ning säilitada oma heaolu. Sotsiaalsed kontaktid mõjutavad inimeste füüsilist ja vaimset tervist, näiteks vanuse kasvades sotsiaalsed võrgustikud vähenevad ja inimesed tunnevad end vananedes tihti üksildastena. (AS Emor & Poliitikauuringute Keskus Praxis, 2015, lk 41)

Toimetulekut on võimalik iseloomustada sissetulekute alusel, aga ka materiaalse ilmajaätusega. Inimesed, kellel on väga piiratud võimalused, võivad elada sügavas materiaalses ilmajaätuses ja neil ole võimalik endale lubada vähemalt nelja komponenti üheksast: üüri- ja kommunaalkulude tasumine, soe kodu, ettenägematud kulutused, liha ja kala võimalus toidumenüüs, nädalane puhkus, auto, pesumasin, värviteler või telefon (Laes *et al.*, 2013, lk 26). 2013. aastal oli Eestis 16–64-aastaste inimeste sügava materiaalse ilmajaätuse määr 8%, samas kui Euroopa Liidus oli keskmine määr 10%. (AS Emor & Poliitikauuringute Keskus Praxis, 2015, lk 94)

Inimeste elukvaliteeti iseloomustavad ka nende elamistingimused, mida saab samuti iseloomustada materiaalse ilmajaätuse indikaatoritega. Elutingimuste osas näitab sügavat materiaalselt ilmajaätust vähemalt ühe näitaja puudumine järgnevast loetelust: duširuum, elamisisene tualett; vettpidav katus ja valgusküllane eluruum. Eurostati andmetel (AS Emor & Poliitikauuringute Keskus Praxis, 2015, lk 106) kogeb Eestis 5,8% 18–64-aastastest inimestest elamistingimuste osas sügavat materiaalselt ilmajaätust. Euroopa Liidus on vastav näitaja 5,4%. (AS Emor & Poliitikauuringute Keskus Praxis, 2015, lk 106).

Inimeste toimetulekut ja heaolu on võimalik mõõta erinevate näitajate kaudu nagu füüsiline või psühhosotsiaalne toimetulek, tervis, suhted, aga ka materiaalsete, sotsiaalsete või kultuuriliste vajaduste rahuldatus jne. Heaolu ja toimetulek on mitmedimensiooniline sümbioos, mida kogetakse nii isiklikul kui kogukondlikul või ühiskondlikul tasandil. Mida vähem on inimese elus puudujääke, mida vähem tajutakse ilmajaätust mistahes valdkonnas, seda suurem on inimese heaolu ja toimetulekuvõime.

1.2. Noorte toimetulekust, iseseisvasse ellu astumisest ning sellega seotud probleemidest maailmas ja Eestis

Noorte, iseseisvasse ellu astunud inimeste toimetulekut ja sellega seonduvat on uuritud nii Eestis kui ka mujal maailmas. Häggmån-Laitila jt (2019) võtsid oma uurimuses vaatluse alla 2010–2017 aastatel valdavalt Ameerika Ühendriikides, aga ka Iisraelis ja Indias ilmunud uuringud, mis käsitlesid täiskasvanuks saanud ja hooldusasutustest ellu astunud noori. Väga mahuka andmebaasi analüüsimisel püüdsid nad leida vastuseid küsimustele, kuidas hindasid noored oma valmisolekut iseseisvaks eluks, missugust abi

nad vajasid ja missugused olid nende kogemused iseseisvudes. Uuringu tulemusena tõdeti, et 18–21-aastaste asenduskodust lahkuvate noorte üleminek täiskasvanu ellu on keerulisem, kui nende bioloogiliste vanemate kasvatatud noorte puhul. (Häggman-Laitila *et al.*, 2019, lk 634) Ehkki enamik asenduskodudest lahkujaid tundis end iseseisvaks eluks täiskasvanuna ettevalmistatuna ja neil olid optimistlikud lootused ja positiivsed vaated iseseisvale elule, täheldati iseseisvas elus neil rohkem stressi ja raskusi toimetulekus (Häggman-Laitila *et al.*, 2019, lk 656). Uurijad tõdesid ka, et hoolimata eri riikide hoolekandesüsteemide erinevustest, tõestasid rahvusvahelised uuringud, et asenduskodudest lahkujate toimetulek hariduse, tööhõive, sissetulekute, eluaseme ja teismeliste vanemluse osas on kehvem kui nende eakaaslastel. Nad kannatavad sagedamini vaimse tervise ja käitumisprobleemide tõttu ning neil esineb uimastite kuritarvitamist ning kuritegevusse kaasatust. Elluastujatele antav tugi stabiilse eluaseme ja tööhõive näol aitab aga parandada nende toimetulekustrateegiaid (Häggman-Laitila *et al.*, 2019, lk 657). Uuringu läbiviijad on oma kokkuvõttes märkinud, et usaldusväärsema teabe saamiseks on siiski vaja täiendavaid uuringuid (Häggman-Laitila *et al.*, 2019, lk 659).

Gelhaar jt (2007, lk 131) võrdlesid oma uurimuses seitsmest erinevast Euroopa riigist pärit noorte toimetulekukäitumist, et aidata toimetulekuprotsessi paremini mõista ja leida spetsiifilisi kultuurilisi erinevusi. Uuringutulemused näitasid, et toimetuleku käitumine sõltub stressiolukorra tüübist. Kultuuriline mõju on suurim kooli ja vanematega seotud probleemidega toimetulemisel, kuna need süsteemid on eelkõige seotud kultuurireeglite ja -normidega. Veel toodi esile seosed vanuse ja toimetuleku strateegiate vahel, näiteks pingevähendamise strateegiad (ülemõtlemine, alkoholi, rahustite tarvitamine) suurenevad vanusega nagu ka enesereflekteerimise strateegiad.

Jackson ja Cameron (2012, lk 1107) uurisid Inglismaa, Taani, Ungari ja Hispaania asenduskodudest pärit noorte hariduskäiku ja tõdesid, et neil noortel on täiskasvanuna sageli madalam haridustase, kuna neid võib mõjutada piiratud silmaring ning pärinemine madalamate ootuste ja haridusstandarditega asenduskodudest.

Raud (2018, lk 18) tõdes oma uurimistöös, et asendushooldusel olnud lastel on täiskasvanuna suur risk sotsiaalsele tõrjutusele, sest peretoetuse puudumine ja nõrgad suhtlusvõrgustikud võivad ennustadagi hilisemas täiskasvanueas sotsiaalse tõrjutuse

ohtu. Riis (2017, lk 16) on oma magistritöös viidanud Jacksoni ja Cameroni (2009) uuringutele, kus leiti, et neid noori, kellel on ainult põhiharidus ellu astumisel, ähvardab iseseisvas elus töötus ja juhul, kui nende tugivõrgustik on samuti nõrk, võib neid ähvardada ka sotsiaalne tõrjutus ja ebavõrdne olukord tööturul. Ka Osila jt (2016, lk 3) uuring toob välja, et asendushoolduselt elluastuvatel noortel on madalam haridustase või katkenud haridustee, mistõttu võivad neid ees oodata probleemid seoses madalapalgalise töökoha ja väheste arenguvõimalustega töökoha osas ning seega ka suurem risk sattuda vaesusesse. Samu ohukohti on oma uuringus täheldanud ka Scannapieco jt (2007, lk 428), kelle arvates on asenduskodust ellu astunud noortel suur oht jääda iseseisvas elus lootma sotsiaalteenustele ja –toetustele, olla justkui sõltuvuses abist. Helimetsa (2013, lk 12) uurimistööst selgub, et asenduskodus kasvanud nooruk võib sattuda suurema tõenäosusega seaduse ja ühiskonnainormidega vastuollu. Kalda (2018, lk 33–34) on USA-s läbiviidud uuringutele tuginedes tõdenud, et asenduskodude noored eksivad seaduse vastu sagedamini seepärast, et nad ei oska leida legaalseid alternatiive vaba aja veetmiseks huvipuuduse tõttu. Oma isiklikest kogemustest lähtudes ja oma uuringu alusel saab „asenduskodus elavaid lapsi käsitleda eraldi riskigrupina, kel on suurem võimalus kalduda hälbelisele käitumisele“ (Kalda, 2018, lk 66). Raud (2018, lk 51) täheldas, et „asenduskodus soodustab riskikäitumist liigne vabadus ja karistamatuse tunne“.

Kalda (2018, lk 59) on täheldanud asenduskodude kasvandikel suuremat riski käitumis- ja sõltuvusprobleeme tekkeks ja kujunemiseks. Turk (2011, lk 8) märgib, et asenduskodude lastel enam täheldatud emotsionaalseid probleeme ja käitumuslikke raskusi, aga ka arengu- ja terviseprobleeme, mis on tulenenud nende eelnevast elust. „Asenduskodu noorte iseseisvumiseks valmisolek võib olla minevikust tulenevate probleemide tõttu palju komplitseeritum kui n.ö. keskmistel noortel“ (Scannapieco *et al.*, 2007, lk 428). Oxfordi uuringu kohaselt võivad asenduskodu kasvandikud jõuda kodutuse ja töötusega kaasnevate probleemideni, ka on neil suurem tõenäosus sattuda kriminaalsele teele ning saada lapsevanemaks juba enne 20ndat eluaastat (Mann-Feder, 2019, lk 14). Raud (2018, lk 51) ja Uuetoa (2015, lk 47) sõnul on seksuaalkasvatuse teemade käsitlemine asenduskodudes sageli puudulik, neile ei pöörata piisavalt tähelepanu, sest need teemad tekitavad piinlikkust, neid välditakse ja kokkuvõttes ei aita see ennetada varajast vanemlust.

Seega võib kokkuvõtvalt tõdeda, et probleemid, millega elluastujad kokku puutuvad, on erinevad, kuid neid esineb nii isiklikul, kogukondlikul kui ka ühiskondlikul tasandil ja eelkõige hariduse, töö, suhete ja suhtlusvõrgustike osas.

1.3. Asendushooldusest Eestis

Lapse loomulik kasvu- ja arengukeskkond on tema perekond (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 5). Kahjuks pole perekond alati parim ja ainuvõimalik lapse arengu- ja kasvukeskkond. Igal aastal on lapsi, kes erinevatel põhjustel ei saa kasvada oma perega. Termin „asenduskodu“ võeti mõiste „lastekodu“ asemel kasutusele 2007. aastal seoses muudatustega seadusandluses ja asenduskodu teenuste (ka asendushooldusteenus) regulatsiooniga. (Kalda, 2018, lk 23)

Vanemliku hoolitsuseta lastele ja noortele, kes kasvavad väga keerulistes oludes, on loodud võimalus kasvada üles asendushoolduse tingimustes. 2015. aasta lõpul oli asendushooldusel 2517 last, neist asenduskodudes 1031, perehooldusel 205 ja eestkostel 1281 last. 2015. aastal astus asendushoolduselt iseseisvasse ellu 230 noort, neist asenduskoduteenuselt 71, perekonnas hooldamiselt 13 ja eestkostja perekonnast 146. Uude perre lapsendati 50 last. (Osila *et al.*, 2016, lk 21)

Perest lapse eraldamine ja lapse asendushooldusele paigutamine peaks olema ajutine lahendus lapse elu korraldamise osas. Perest eraldatud lapsed sattuvad kas eestkosteile või asendushoolduse teenusele, mida võib osutada kas peres või asenduskodus. Eestis on levinud aga praktika, kus asendushooldusele suunatud laps jääb sinna täisealiseks saamiseni või õpingute lõpetamiseni. Seega on sageli tegemist n-ö lõpliku, mitte ajutise suunamisega (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 21).

Euroopas on aastatel 2007–2010 välja töötatud kvaliteedistandardid spetsiaalselt laste asendushoolduse jaoks “Quality for Children” (edaspidi tekstis viidatud Q4C), eesti keeles „Kvaliteet laste jaoks“ ja see standard näeb asendushoolduses ette keskendumist kolmele alale: asendushooldusele paigutamise otsustamise ja vastuvõtmise protsessile, asendushoolduse protsessile ja asendushoolduselt lahkumise protsessile (United Nations General Assembly, 2010, lk 41).

Standardid on kokkuleppelised selged seisukohad nõutud kvaliteeditasemete kohta ja nad vastavad ÜRO Lapse õiguste konventsiooni kesksetele põhimõtetele (United Nations General Assembly, 2010, lk 42–43), milleks on õigus elule, laste hakkamasaamise ja arengu toetamine, laste vaadete austamine, nende huvide arendamine ning mittediskrimineerimine. „Q4C“ standardid loodi asendushooldusega seotud osapoolte teavitamiseks, juhendamiseks ja mõjutamiseks. „Q4C“ koosneb 18 standardist, mis on järjestatud asendushoolduse etappide järgi (United Nations General Assembly, 2010, lk 14–17).

Standardid on kvaliteetse asendushoolduspoliitika tunnusmärkideks ja taodeldavateks eesmärkideks. Vanemliku hoolitsuseta lastel peab olema võimalik oma tulevikku kujundada, ja see peab toimuma toetavas, kaitsvas ja hoolivas keskkonnas elades. Euroopa asendushoolduse kvaliteedistandardid on jaotatud kolmeks standardialaks (United Nations General Assembly, 2010, lk 13).

Standarditel on määratud vastutajad, antud juhised ja toodud välja ohumärgid. Standardite koostamise aluseks oli asendushoolduse kontseptsioonis tõhusaks osutunud edukate tegutsemisviiside (lugude) kogumine ja analüüs. Kvaliteedistandardite loomisel mõisteti, et kogemuslikel lugudel on suur väärtus ja nendest saadav kasu on tulevikku suunatud. (United Nations General Assembly, 2010, lk 43) Nii näiteks selgus asendushoolduselt lahkumisega seotud lugudest, et noori tuleb toetada otsuste tegemisel iseseisva eluga alustamisel, iseseisvaks eluks ettevalmistamisel ning neid tuleb ka toetada ja nõustada järelhooldusprotsessi käigus. (United Nations General Assembly, 2010, lk 61–62)

Eestis ei ole uuritud asendushoolduse teenuselt lahkunud ja iseseisvat elu alustanud isikute lugusid ja seetõttu pole tänastel elluastujatel võimalik kasutada olemasolevat teadmust ega kogemust paremate toimetulekustrateegiatega kasutamiseks asendushoolduse teenuselt iseseisvumisel. Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitikat käsitlev nn Roheline Raamat tõdeb, et „uuringuid, mis võimaldaks teha üldistusi asendushoolduselt lahkunud noorte hilisema elukäigu ja toimetuleku kohta, Eestis läbi viidud ei ole. Puudulikuks peeti ka asendushoolduselt iseseisvasse ellu lahkunud noorte seiret elluastumise järgsel perioodil.“ (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 61).

Asendushoolduse eesmärk ja ülesanne ei ole mitte üksnes lapse õiguste ja heaolu tagamine nende seal elamise ajal, vaid asendushoolduse eesmärgiks on ka asendushoolduselt ellu astumise ja iseseisvumise toetamine (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 5). Iseseisvasse ellu astumine ja sellega toimetulemine on protsess, mis peaks tagama asendushoolduselt lahkumise järgselt noore toetamise nn järelhoolduse raames.

Igal aastal eraldatakse perekonnast paarsada last või rohkem. Alljärgnevas tabelis 1 on andmed seisuga 31.12.2019 a (Statistikaamet, 2020; Õiguskantsler, s. a.). Tabelist on näha, et asendusteenust osutavate asutuste arv ja eestkostel olevate laste arv on aastatel 2016-2019 jäänud enamvähem samale tasemele, kuid perekonnas hooldamisel ja perekonnast eraldatud laste arv näitab aastatega vähenemistrendi.

Tabel 1. Asendushooldust kajastav statistika

	2016	2017	2018	2019
Perekonnast eraldatud laste arv (SK031)	353	267	287	292
Asendusteenust osutavad asutused (SK02)	39	39	39	38
Eestkostel olevad lapsed (Õiguskantsler)	1276	1264	1284	
Perekonnas hooldamisel olevate laste arv	174	144	115	
Asendushoolduse teenust saavad lapsed (SK03)	1044	992	899	797

Allikas: Statistikaamet, 2020a, 2020b, 2020c; Õiguskantsler, s. a.

Laste ja pere arengukavas 2012–2020 (Sotsiaalministeerium, 2011, lk 41, 43) tõdeti, et asutuses elavate vanemliku hoolitsuseta laste arv on suur ning nähti ette ühe strateegilise meetmena järelhoolduse kontseptsiooni väljatöötamist. Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitikat käsitlev nn Roheline Raamat peab järelhooldust asendushooldusel olnud lastele väga vajalikuks, nentides: „Erinevalt tavaperekonnas kasvavatest lastest ei saa asendushooldusel kasvavad lapsed oma elluastumise hetke ise valida, vaid see on määratud asendushoolduse tingimustega. Asendushoolduselt lahkumine on samuti lõplik ning tagasipöördumine pole võimalik.“ (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 59) ning möönis, et „tuleb parandada asendushoolduselt elluastumise ettevalmistust ja järelhooldust“ (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 6).

Eesmärgina sätestati asendushooldusele paigutatud laste õiguste ja heaolu tagamine ning elluastuvate noorte toimetulek iseseisva eluga täiskasvanueas.

Tamppuu (2014, lk 39) täheldas, et enim probleeme asendushooldusega seoses on asendushoolduselt iseseisvasse ellu astumise ettevalmistus ning noortele osutatav tugi järelhoolduse raames, mille korraldus Eestis on veel vähe arenenud. Ka 2016. aastal asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring tõi esile vajakajäämisi asendushoolduselt elluastuvate noorte elukorralduses ja selles esitati 16 ettepanekut olukorra parendamiseks. Uuring nägi ette „järjepidevalt monitoorida arenguid asendushoolduses sh iga viie aasta tagant läbi viia kordusuuring, millega mõõdetakse asendushooldusteenuse kvaliteeti, tugimeetmeid ja asenduskodudest pärit noorte toimetulekut.“ (Osila *et al.*, 2016, lk 7)

Probleemidele asendushoolduses ja asendushoolduselt lahkuvate noorukite järelhooldusel juhtis ka ÜRO Lapse Õiguste Komitee oma dokumendis (Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, Lapse Õiguste Komitee, 2017, lk 8–9), kus soovitusena edastati, et Eesti tagaks inim-, tehniliste- ja rahaliste vahendite küllaldase eraldamise asenduskodudele ja lastekaitsetööd tegevatele asutustele, et soodustada seeläbi laste rehabilitatsiooni ning ühiskonda taas-integreerumist ja et Eestis sätestataks seadusega järelhooldus asendushoolduselt lahkuvatele noorukitele. Soovitati pakkuda vajalikku tuge kuni noorte 25-aastaseks saamiseni, et parandada nende sotsiaalseid ja toimetulekuoskusi ning tagada seeläbi noorte edukam üleminek iseseisvasse ellu. Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakond sedastas 2013. aastal juba 2011. aastal läbiviidud analüüsi tulemused asenduskodus kasvanud noorte iseseisvaks eluks valmisoleku kohta ning tõdes, et see ettevalmistus iseseisvaks eluks pole olnud piisav ja õiguskantsleri hinnangul „ei ole kohalikud omavalitsused näidanud üles ka piisavalt huvi oma eestkostel olevate laste arengu ja käekäigu vastu“ asenduskoduses ja selle järgselt (Lasteombudsman, 2013, lk 7).

Eestis on uuritud lastekodude ja asenduskodude elukorraldust, laste ettevalmistust iseseisvaks eluks nendes asutustes ning on analüüsitud ka riigipoolseid meetmeid noorte elluastumise toetamisel, näiteks Ratasseppe (2004), Kask (2006), Kaev ja Soova (2009). Nende uuringutest võib tuua välja laste hirmu ja teadmatuse tuleviku ees, kartuse iseseisva hakkamasaamise ees ning väljendunud mure iseseisvaks eluks puuduliku

ettevalmistuse osas asenduskodudes, samuti kartuse eesootavate probleemide lahendamiskuse puudumise üle. Noorte toimetulekut hilisemas elus pole peetud piisavaks ja takistavate teguritena on nähtud nii seadusandlust, riiklikku ideoloogiat, rahastamist kui ka riigi hoolekandesüsteemi tervikuna.

Asenduskodudest lahkujate iseseisvat toimetulekut on uuritud Eesti vabariigi taassünni järel vähe ja kaootilisemalt, kuid sajandivahetus on kaasa toonud asendushoolduse ja asenduskodude teema märkamise laiemalt, ehkki enamasti on keskendutud ühele institutsioonile, mitte üldistele suundumustele ja tervikpildi nägemisele. Helimets (2013), Makko (2014) ja Uuetoa (2015) töödest selgus, et riik on vastutuse probleemide lahendamise eest delegeerinud kohalikele omavalitsustele, kes siis püüavad iseseisvujatele eelkõige tagada elusaaset ja sotsiaalteenuseid ning viimasel ajal ka vähesel määral järelhooldust, kuid elluastunute hinnangul pole see iseseisva eluga toimetulekuks piisav.

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et Eestis on viimasel kümnel aastal seoses Euroopa kvaliteedistandardite „Kvaliteet laste jaoks“ rakendamisega enam keskendutud asendushooldusele paigutamise, vastuvõtmise ja asendushoolduse protsessi parendamisele ning kaootilisemalt asendushoolduselt lahkumise protsessile. „Uuringuid asenduskodudest lahkunud noorte hilisema elukäigu ja toimetuleku kohta, Eestis läbi viidud ei ole“ (Uuetoa, 2015, lk 19). Samuti pole teada, et Eestis oleks olemas longituudseid uuringuid asenduskodudest elluastunud noorte toimetuleku ja iseseisva eluga hakkamasaamise kohta.

2. UURIMUS ASENDUSHOOLDUSELT ELLUASTUNUD NOORTE TOIMETULEKU KOHTA ISESEIVA ELUGA

2.1. Uurimuse metoodika ja valimi kirjeldus

Uurimistöö läbiviimisel planeeriti kasutada kombineeritud uurimismeetodit ehk nii kvantitatiivset kui kvalitatiivset meetodit, seda eelkõige seepärast, et saada statistilist töötlust võimaldavaid arvandmeid ja sisuanalüüsi võimaldavaid mittearvulisi andmeid. Kvalitatiivne uurimismeetod on suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele ning need viiakse läbi uuritavale loomulikus keskkonnas (Laherand, 2008, lk 24).

Õunapuu (2014, lk 53) soovib inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmiseks kasutada kvalitatiivset uurimisviisi, millest üks levinumaid andmekogumise meetodeid on intervjuu, sest see on paindlik uurimismeetod ja võimaldab andmete kogumist vastavalt vajadusele muuta (Laherand, 2008, lk 177). Salla (2016, lk 24) on oma uurimistöös täheldanud, et „Kvalitatiivne uurimus annab uuritavatele võimaluse konstrueerida omaenda tõde ja aitab välja tuua just tema enda jaoks olulise“. Kuna planeeritavas intervjuus puudutatakse inimeste elulugusid ja käsitletakse nende elu pöördelisi ja autobiograafilisi sündmusi, on tegemist osalt ka narratiivseid elemente sisaldava intervjuuga (Laherand, 2008, lk 164). Andmekogumismeetodina kasutatakse poolstruktureeritud intervjuud seepärast, st seda meetodit soovitatakse kasutada siis, kui puudutatakse minevikus toimunud sündmusi, uuritavaid on vähe, aga käsitletakse ka tundlikke, nn „õrnu“ teemasid intervjueritavate elus ja uuritavate kogemuste varieeruvus on suur (Laherand, 2008, lk 188). Eelpool kirjeldatud aspektid olid uurijale olulised asenduskoduselt elluastunud noorte uurimiseks sobiva meetodi valimisel. Poolstruktureeritud intervjuu abil otsitakse vastust esimesele uurimisküsimusele ehk kuidas on respondendid kohanenud iseseisva eluga asendushoolduselt lahkudes. Poolstruktureeritud intervjuu küsimuste koostamisel on lähtutud „Q4C“ standardites

kasutatud küsimustest protsessile (United Nations General Assembly, 2010). Intervjuus on küsimused esitatud nelja blokina:

- 1. blokis esitatakse küsimused, mis käsitlevad asendushoolduselt lahkumise ja iseseisva elu alustamise etappi;
- 2. blokis esitatakse küsimused, mis käsitlevad isikute toimetulekut praegusel (käesoleval) eluetapil (aastatel 2020–2021);
- 3. bloki küsimused käsitlevad eluperioodi, mis jääb iseseisva elu alguse ja praeguse eluetapi vahele;
- 4. bloki küsimused käsitlevad intervjueeritavate soovitusi ja edukaks osutunud strateegiaid.

Poolstruktureeritud intervjuu küsimused on esitatud lisas 1.

Uurimuse kvalitatiivse osa läbiviimise valimiks valis töö autor mugavusvalimi, kuhu planeeriti kaasata liikmeid mugavalt, uurijale kergesti kättesaadavate ja leitavate liikmete hulgast ning uuritavate koostöövalmiduse põhjal, mida on taolistel juhtumitel soovitatud (Õunapuu, 2014, lk 142). Mugavusvalimit on piiratud aja- ja inimressursside puhul soovitanud kasutada ka Laherand (2006, lk 73). Mugavusvalimi kasutamise tingis ka asjaolu, et tegemist oli varjatud, raskesti kättesaadava elanikkonna grupiga, mille suurus pole täpselt teada (Õunapuu, 2014, lk 142). Käesoleva uurimise läbiviimisel otsustas töö autor mugavusvalimi kasuks seepärast, et omab laia tutvusringkonda asendushoolduselt elluastunud noorte hulgas, kes olid ühtlasi ka positiivselt meelestatud uurimuses osalema. Mugavusvalimi kasutamine eeldas pigem ilustamata ja otsekohesemaid vastuseid, kuna vastajad ei pidanud midagi varjama, sest nende tegelik elukäik ja üldine toimetulek oli uurijale üldjoontes teada.

Uurimuse valimisse planeeriti isikuid, kes oleksid vastanud alljärgnevatele tingimustele:

1. Ajavahemikus 1950–1960 sündinud ja iseseisvunud 1970–1980 aastatel (5 isikut)
2. Ajavahemikus 1970–1980 sündinud ja iseseisvunud 1990–2000 aastatel (5 isikut)
3. Ajavahemikus 1990–2000 sündinud ja iseseisvunud 2010–2020 aastatel (5 isikut)

Kokku planeeriti intervjueerida 15 isikut, kes olid erinevatel aastatel, ajavahemikus 1970–2020. aastatel iseseisvasse ellu astunud.

Paraku õnnestus mugavusvalimit kasutades saada respondente 1. ja 2. gruppi, kuid 3. gruppi saadi ainult kaks respondenti, seetõttu tehti üleskutse sotsiaalmeediasse (Meeri lastekodu FB) ja intervjuudes osalenud isikutele, et saada juurde sobilikke ja intervjuude osas positiivselt meelestatud respondente. See õnnestus ja seetõttu oli töö autoril võimalus katsetada andmekogumise meetodina ka lumepalli valimit, mis on üks võimalik uurimismoodus „varjatud gruppide uurimiseks inimeste vaheliste sidemete ärakasutamisel“ (Salganik & Heckathorn, 2004, lk 196).

Respondentidele esitati enne intervjuud tutvumiseks kirjalikult küsimused, millele intervjuu käigus vastuseid otsiti. Telefoniintervjuude puhul saadeti vastajatele (soovi korral) ankeet paber kandjal kodusele aadressile. Virtuaalkohtumise algul kinnitati, et vastuseid ei seostata konkreetse isikuga, vaid uuringus osalejad jäävad anonüümseteks ja nende vastuseid kasutatakse üldistatud kujul.

Kaheksa poolstruktureeritud intervjuud toimus COVID-19st tingituna suulise vestlusena kas zoom- keskkonna vahendusel või telefonivestlustena ja seitse struktureeritud intervjuud olid kirjalikud: viis nendest olid e-kirjad ja kaks kirja olid tavalised, paber kandjal esitatud vastused. Intervjuud viidi läbi ajavahemikus 15. märtsist kuni 10. aprillini 2021a. Lühim intervjuu kestis 42 minutit ja pikim intervjuu 107 minutit. Kirjalikest intervjuudest oli lühim kaks lehekülge ja pikim kuus lehekülge pikk. Vastajatest olid üheksa naised ja kuus mehed. Noorim vastaja oli 22- aastane ja vanim vastaja 68- aastane.

Analüüsitavaid andmeid kogunes planeeritult 15 isiku intervjuerimiselt. Kõikides vanuserühmades oli intervjueritavaid viis. Kõik vastajad ja vastused kodeeriti: N-grupi (noored ehk hiljuti iseseisvunud) moodustasid isikud, kes olid sündinud ajavahemikus 1990–2000 ja iseseisvunud 2010–2020 aastatel, K-grupi (ehk keskmine vanusegrupp) moodustasid isikud, kes olid sündinud 1970–1980 aastatel ja iseseisvunud 1990–2000 aastatel ning V-grupi (vanimad iseseisvunud) olid sündinud ajavahemikus 1950–1960 ja iseseisvunud 1970–1980 aastatel. Respondentide vastused on tähistatud oma grupi tähisega ja number grupitähise taga näitab nende intervjuerimise järjekorda grupis.

Käesoleva töö tõlgendamisel tuleb arvestada piirangutega, sest nii intervjueritute kui ka küsitlusele vastanute arv võimaldas küll vastata lõputöös esitatud uurimisküsimustele, kuid ei ole üldistuse tegemiseks piisavalt esinduslik ega ülekantav kogu populatsioonile.

Vastuse saamiseks töö teisele uurimisküsimusele ehk asenduskodude töötajate arvamuste teadasaamiseks kasutati andmekogumise meetodina GoogleForms keskkonnas koostatud elektroonilist ankeetküsitlust. Elektroonilist ankeetküsitlust kasutati seepärast, et selle koostamine on lihtne, täitmine on vastajale mugav, andmeid saadakse kiiresti, andmeid on võimalik samas keskkonnas ka töödelda. Ankeetküsitlus ongi üks enamlevinud kvantitatiivseid andmekogumise meetodeid (Õunapuu, 2014, lk 160). Kvantitatiivse uurimuse eesmärgiks oli saada statistiliselt töödeldavaid arvulisi andmeid, mis võimaldaksid uurimistulemusi (sotsiaalseid fakte) esitada statistikana ja neid ka üldistada (Õunapuu, 2014, lk 58).

Ankeetküsitluses, mille koostamisel juhinduti Helimetsa (2013, lk 30) uuringus temaatilise kodeeringu läbinud intervjuude analüüsil moodustunud alateemadest ja „Q4C” standardites kasutatud küsimustest (United Nations General Assembly, 2010). Vastajatele esitati 14 väidet, millele sai vastata 5-pallilisel Likerti skaalal: 1 – ei nõustu üldse; 2 – ei nõustu osaliselt; 3 – ei oska täpselt ütelda; 4 – nõustun osaliselt; 5 – nõustun täielikult. Ankeetküsitluse lõpus oli esitatud kaks avatud küsimust vastajale. Ankeetküsitlus on esitatud lisas 2.

Asenduskodude töötajate valimi puhul oli tegemist ettekatsetud valimiga, sest küsitlemiseks koostatud elektroonilise ankeetküsimustikuga sooviti saada vastuseid kõikidest Eestis töötavatest asenduskodudest. Statistikaameti andmetel (31. detsembri 2020. aasta seisuga) ja riigiportaali veebilehelt www.eesti.ee saadud info kohaselt oli Eestis 38 asendushooldusteenuse pakkujat (Statistikaamet, 2020a). Paraku aga tuli pöördumisel 14-st asutusest tagasi info, et need asutused ei tööta enam või nende andmed on muutunud. See tingis asutuste nimekirja manuaalse korrigeerimise ja ankeetküsitluse vastamisaja pikendamise. Korrigeeritud nimekirjas oli 35 asutust, kellele saadeti edasi pöördumised. Ankeetküsitlusele oli võimalik vastata 25. märtsist kuni 10. aprillini 2021. Vastuseid asenduskodude töötajatelt saadi kokku 40. Vastajate anonüümsus oli taotluslik, et tagada töötajatele mitteseostatus konkreetse asutusega.

Enne uurimuse läbiviimist katsetas töö autor 20. ja 21. märtsil 2021. aastal kavandatud andmekogumise meetodeid. Mõlemad planeeritava uuringu instrumendid (poolstruktureeritud intervjuu küsimustik ja küsimustik asenduskodude töötajatele) piloteeriti üldhariduskooli kolme eesti keele õpetajate pool tekstiliselt ja mõistetavuse aspektist. Samuti konsulteeriti mõlema uurimisinstrumenti osas asenduskodu endiste ja praeguste töötajatega (kokku neli inimest). Soovituste alusel ja koostöös juhendajaga parandati küsimustike manuaalides lausete ja lõikude järjestust ning korrigeeriti intervjuu küsimuste sõnastust ning ankeetküsimustikus esitatud väidete arusaadavust. Küsimustikesse lisati uurimuse korrektsust silmas pidades pöördumine täitjate poole, tänusõnad täitjatele, uuringu läbiviija andmed ja täiendava info saamise võimalused (vajadusel). Võimalust kontakteeruda töö autoriga kasutas üks asenduskodudest elluastujate intervjuus osaleja.

Intervjuude analüüsimisel kasutati summeerivat kvalitatiivset sisuanalüüsi. Intervjuudest leiti uurijat huvitavad sisuüksused ja võtmesõnad ning määrati kindlaks nende arv, need loendati ja selle baasilt kirjeldati ja tõlgendati intervjuude sisu. (Laherand, 2010, lk 298)

Ankeetküsitluste analüüsil kasutati kirjeldavat statistikat, et saadud informatsiooni oleks võimalik kompaktselt ja ülevaatlikult esitada. Kirjeldav statistika võimaldab „kirjeldada tunnuste varieeruvust ning visualiseerida tulemusi graafikutes ja tabelites“ (Õunapuu, 2014, lk 184). Andmetöötlusel kasutati Exceli võimalusi.

2.2. Uuringu tulemused

2.2.1. Asenduskodust iseseisvasse ellu astunute hinnang ja tagasivaade iseseisvumisprotsessile

Intervjuu läbiviimist alustas autor küsimustega, mis puudutasid vastaja iseseisvumise eelset eluetappi, sellele järgnevalt uuriti praegust elu, siis said vastajad võimaluse vaadata tagasi ning hinnata oma kohanemist ja toimetulekut iseseisva eluga ning lõpetuseks oli vastajatel võimalus rääkida oma lugusid. Iseseisvumise eelse etapi lugusid rääkis 13 vastajat, kaheksa vastajat rääkis lugusid oma praeguse eluetapi kohta ja vastanutest seitse inimest jagas kohanemise ja iseseisvumise lugusid tagasivaatena.

Intervjuuerimist alustas töö autor uurides respondentide mälestusi iseseisvumise eel ning sellest, millised olid ootused iseseisvaks eluks, unistused. Asenduskodust elluastujate intervjuudest selgus, et seitse respondenti omas unistusi iseseisvumise eel ning seitse vastajat väitis, et neil mingeid unistusi ei olnud. Siin ilmnisid erinevused eri aegadel (erinevates põlvkondades) iseseisvunute vahel: kõige enam tulevikuunistusi oli noorte grupis, kes kujutas oma elu õnnelikuna (N1, N2, N5), unistati oma kodust, perest, lastest. Ainukesena ei olnud unistusi oma eluks vastajal N4: „Lahkusin asenduskodust vihaga, sest olin katkestanud oma õpingud ja kuna mul oli tegemist politseiga, siis nõ mind visati [asenduskodust] välja ja mul ei olnud mingit mõtetki unistada“ (N4).

K- grupi (keskmise vanusegrupi iseseisvujad) unistasid oma kodust ja tööst (K2, K3) Respondendid K1, K4 ja K5 tõid välja, et neil ei olnud unistusi ja nad ei osanud millestki unistada, vaid pigem vältisid unistamist, sest mõistsid, et lastekodu kasvandikuna riigi eestkostel olles, on nende võimalused piiratud. Vanema vanusegrupi (V-grupp) seas oli ainult üks vastaja – V4, kes unistas oma lapsest. Ülejäänud selle grupi vastajad tõid esile, et unistada polnud mõtet, sest „Nagunii saadeti sinna, kuhu taheti ja vastuvaidlemisel ega unistamisel poleks olnud mõtet. Kui oleksin julenud oma soove avaldada, oleksin võinud sellestki ilma jääda, mis nüüd valikuks oli“ (V1).

Asenduskodust lahkumise kirjeldamisel on taas täheldada erinevusi kõikides gruppides. Nii on N-grupi respondendid olnud rõõmsad ja õnnelikud (N1, N2, N3, N5) ja nad kirjeldasid elevust ja vabanemise ning vabaduse tunnet (N1, N2, N3). Ärevust ja hirmu eesootava ees väljendas N4. Käesolevast uuringust selgus, et kõige halvemini tundsid end uues olukorras V-grupi vastanud: „Mul oli suur hirm, ei tundnud kedagi ega teadnud, kuhu minna, kuidas hakkama saan, mida teen, kui saadetakse furgoonautoga edasi, aga kuhu, seda ei teadnud ja kartsin“ (V2). K-grupi vastajatest enamus ei tundnud midagi (K4) või olid ootusärevuses (K3, K5).

Iseseisvaks eluks ettevalmistust hinnati valdavalt ebapiisavaks 13 respondendi arvates. V-grupi vastajatest pidasid kõik oma ettevalmistust puudulikuks, samamoodi arvasid ka kõik K-grupi vastajad, ainult K4 arvates omandas ta ettenähtud teadmised. Kõige nooremas vanusegrupis oli kaks vastajat, kelle arvates ettevalmistus eluks oli piisav (N4, N5), ülejäänud vastasid, et ettevalmistus iseseisvaks eluks oli puudulik.

Intervjueeritavad said hinnata oma praegust rahulolu töö, kodu, pere, tervise, suhete, omandatud hariduse ja majandusliku võimekuse osas. Kõige kõrgemalt väljendati oma rahulolu suhete ja majandusliku võimekuse osas.

Olemasolevate suhete ja suhtevõrgustikega olid rahul 11 respondenti kõikidest vastanutest, kusjuures kõige väiksem rahulolu oli N-grupis. Vastused viitasid mõningatele ebakõladele või vajakajäämistele suhetes ja pidevale vajadusele end võrrelda teiste, n.ö „normaalsest perest“ pärit sõpradega. Tundes end suhetes ebavõrdselt või alavääristatult, loodi kiiruga uusi suhteid ja seeläbi lõhuti sageli ära olemasolevad ja veel toimivad suhtevõrgustikud.

Majandusliku võimekuse osas oli märgata sama tendentsi, 11 respondenti oli oma majandusliku olukorraga rahul, kõige rahulolematud olid N-grupi vastajad. K ja V-grupid on oma eludes stabiliseerumas ja teatud materiaalne kindlustatus ka olemas – „Elu Soomes tagab mulle kõik, mis vaja- mul on oma korter, säästud, mul pole millestki puudus, minu majanduslik võimekus on suurepärane, saan toetada ka Eestisse jäänud sõpru ja tuttavaid“ (K2).

Oma kodu või eluasemega oli rahul kümme respondenti, kusjuures taas tulid esile erinevused vastajate gruppide vahel. Kõige suurem rahulolu oma koduga oli V- ja K-gruppides ja kõige väiksem oli rahulolu N-grupis: „Elan ämma ja äiaga koos, aga tahaksin elada eraldi. Ämma ja äia juures on küll hea ja kõik elutingimised on tagatud, aga praegu ehitame endale omaette elamist ja see on muutnud meie olemist vanemate juures ebastabiilsemaks“ (N5). Kõik K-grupi ja V-grupi vastanud olid oma kodu ja eluasemega rahul, üks vastaja selles grupis (V5) elas küll sotsiaalkorteris, aga oli vaatamata sellele eluga rahul, sest kõik ta vajadused olid rahuldatud.

Vastanutest üheksa respondenti oli rahul oma perega. Abielus või kooselus väitis end olevat kaheksa vastanut, samas lahutanuid oli viis ja neid, kes pole kunagi koos- või abielus olnud, oli kolm. Ka siin oli täheldatav trend, et mida vanemad vastajad, seda enam rahulolevad. Rahulolematust tingis vastaja üksiolek, elukaaslaseta elu või puue: „Minu kõnedefekt segas, ma ei julgenud naistele läheneda, kartsin nende ees ärevust, naermist minu üle, kartsin äraütlemist või missugust printsi sa ikka ootad, kui oled lombakas?“ (V5).

Rahulolu tööga: üheksa intervjuueeritavat oli rahul oma tööeluga ja töökohaga, viiel oli probleeme ja üks vastanu ei olnud rahul oma tööga. Taas olid rahulolevamad K- ja V-grupi vastanud, kusjuures mitterahulolevad vastajad põhjendasid oma rahulolematust tervisega (puue) või vanusega (pensionär). Kõige rahulolematud tööga olid N-grupi vastanud, kellest ainult üks oli rahulolev, sest oli saanud just ametikõrgenduse ja kõrgema palga (N4). Ülejäänud N-grupi vastanud ei olnud olemasoleva tööga rahul või ei saanud nad praegu töötada, sest olid lapsehoolduspuhkusel (N1, N3, N5).

Rahul oli oma haridusega neli respondenti. Kaheksal vastanul oli probleeme ja nad ei olnud oma haridustasemega rahul. N-grupi vastused eristusid siin taas kõikidest ülejäänutest: mitte keegi neist ei olnud rahul praeguseks omandatud haridustasemega (valdavalt põhikooli haridus ja üks kutsekooli lõpetanu) ja nad kõik soovisid saada vähemalt keskhariidust, aga kaks nendest soovis püüelda ka kõrghariduse poole. Vanemates gruppides oli rahulolu suurem ja vastajad nentisid, et „Haridus, mis mulle määrati, selle ma sain, sest sellel ajal pääsesid keskkooli või tehnikumi õppima väga vähesed. Lapsed suunati kutsekoolidesse ja valikus olid ainult mõned ametid: maaler, kokk ja õmbleja. Minu unistus, õppida ajalugu või tulevikus saada juristik, ei täitunud“ (V1).

Rahulolu tervisega oli respondentide hinnangul üsna halb. Ainult neli vastanut oli rahul oma tervisega, kaheksal oli probleeme ja kolm vastanutest hindas oma rahulolu tervisliku seisundi osas mitterahuldavaks. Grupid K ja V olid oma vastustes sarnased ja ehkki mõlemas grupis oli kaks vastajat, kellel oli tervisega probleeme, põhjendasid nad seda oma vanuse ja füüsilise seisundiga. Kõige problemaatilisem grupp oli siin taas N-grupp, kus oma tervisega ei olnud üldse rahul üks vastaja ning kõik ülejäänud neli sellest grupist vastasid, et neil on füüsilise tervisega probleeme. Kolm respondenti (N1, N2, N3) tõdesid, et neil on olnud probleeme ka psüühilise tervisega (depressioon, masendus) ning N2 tõdes probleeme tulenevalt alkoholi liigtarvitamisest: „...liiga palju alkoholi, kui olen stressis või vihane“.

Intervjuudes küsiti, kas vastajatel on põhjust olla millegi/kellegi üle uhke. Kõik respondendid pidasid sellele küsimusele vastamist oluliseks ja enamik nendest nimetas siinkohal lapsi, peret, abikaasat, aga ka kodu ja tööd, mille/kelle üle on põhjust olla uhke. Toodi välja ka uhkust iseenda üle ja seda, et õnnestus vältida asenduskodus kogetud

peremustri vältimist oma elus. Keskmise vanusegrupp oli uhke pere, abikaasa ja laste üle. Kõige vanem vastajate grupp oli uhke loodud kodude, laste, lastelaste ja iseseisva toimetuleku üle.

Igas respondentide grupis oli vähemalt üks vastaja, kes oli tagasivaates tänulik võimaluse eest elada teatud eluetapil asenduskodus: „...olen tänulik, et mind lastekodusse viidi, sest ei tea, mis minust muidu saanud oleks. Alati pole lastekodusse sattumine halb, see võib päästa kellegi elu, sest kodus edasi elades oleksin olnud juba surnud või pätt. Lastekodu, ehkki kehv, mu tegelikult päästis“ (V2).

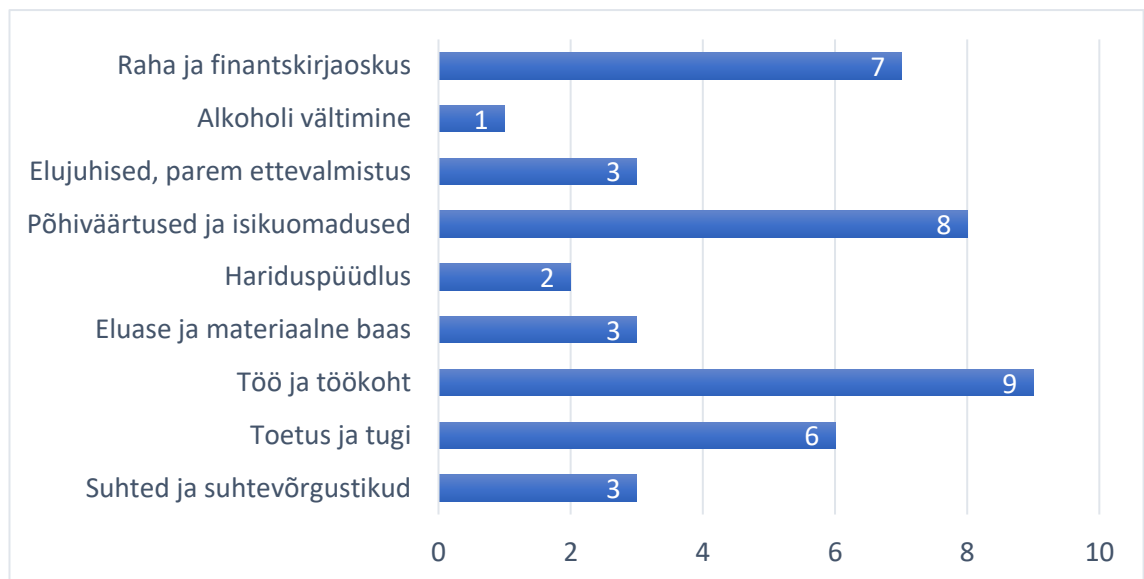
Käesolevas uurimuses ei käsitletud asenduskodudes elanud inimeste sildistamise teemasid, aga ometi tõusid need lood korduvalt intervjuudes esile (N1, K2, K4, K5, V2, V3, V5). Peaaegu pooltel respondentidel (15-st seitsmel) oli esile tuua ebameeldiv kogemus lastekodulapse staatusega. Asenduskodudest pärit lapsi sildistati varasteks, vördjateks, idiotideks jne. Ainuüksi asjaolu, et nad olid pärit asenduskodudest, oli nende sildistamise põhjuseks „...kui midagi majandis oli ära varastatud, siis oli see alati minu süü, mina olin varas ja kui midagi oli katki, siis olin seda teinud mina, sest lastekodust ju tulevadki pätid ja vargad...“ (V2). „... töötasin juuksurina. Üks ambitsioonikas ajakirjanik kippus mulle sõbraks. Kutsus kohvikussegi. Kord rääkis loo noorukist, kes oli varastanud ratta: „See ju lastekodu rott, mis temast loota. Neist ei saagi korralikke inimesi“. Teatasin, et olen samuti lastekodust, me ei kohtunud enam kunagi“ (V1).

Intervjuudes oli võimalik võrrelda oma toimetulekut teiste saatusekaaslastega. Kümme intervjuueeritavat arvas, et nendel on elus läinud paremini või isegi palju paremini kui saatusekaaslastel. Üks respondent väitis, et tal on läinud halvemini kui teistel ja neli vastajat arvas, et mõnes osas on neil läinud paremini, kuid mõnes osas olnud nende toimetulek ja iseseisev elu saatusekaaslastega võrreldes samaväärne või läinud mõnes osas ka pisut kehvemini.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et asenduskodudest erinevate põlvkondadena ellu astunud kasvandike grupid erinesid üksteisest mitmes intervjuueeritud valdkonnas, kuid neil oli ka sarnasusi. Kõikidele põlvkondadele oli iseloomulik, et oma ettevalmistust iseseisvaks eluks hinnati valdavalt ebapiisavaks, kuid samas hinnati iseenda toimetulekut võrreldes saatusekaaslastega tagasivaates paremaks. Keskmise ja vanema põlvkonna kasvandikud

olid oma vastustes rohkem homogeensed, noorem põlvkond erines. Kõige suuremad erinevused noorema ja keskmise- vanema põlvkonna vahel ilmnisid elluastumise eelsel perioodil ja elluastumisele vahetult järgnenud perioodidel. Kõige probleemsemad valdkonnad läbivalt kõikides gruppides olid haridus, tervis ja eesootavad muudatused. Eraldi teemana tõusis esile sildistamine ja seda kogetuna kõikides põlvkondades.

Intervjueeritavatel oli võimalus anda soovitusi ja teha ettepanekuid ning seda võimalust kasutasid kõik vastajad. Soovitusi ja ettepanekuid kogunes 42, kõik need kodeeriti ja temaatilise analüüsi järgselt moodustus sagedustabel, mida oli võimalik käesolevas töös analüüsida. Toimetulekustrateegiatega temaatiline kodeering andis kokkuvõtteks üheksa erinevat teemat, mis esitatud joonisel 1.

Joonis 1. Asenduskodust pärit noorte ettepanekud ja soovitused elluastumise, toimetuleku ja iseseisvumise parendamiseks. (N=42)

Kõige enam ettepanekuid ja soovitusi- kokku üheksa, oli seotud tööga, töökojal kohuse- ja vastutustundlikult ülesannete täitmisega, erinevate tööde (ka füüsilise töö) mittepõlgamisega, tööõiguse tundmisega ja võimalusega püüelda edasi karjääriredelil, saades selleks kas vajalik haridus või vajalik ametipositsioon. Asenduskodudele heideti ette, et sealt ei saada piisavalt vajalikku töökogemust eluks kaasa, sest seadusest tulenevalt on kas pärsitud teatud tööde tegemine teatud vanuses või siis pole kohalikus omavalitsuses loodud võimalust noorte (sageli alaealiste) kasvõi osaliseks tööhõiveks.

Veel märgiti, et asenduskodudes igapäevane toidutegemine ja koristustöösse kaasamine pole piisav töökogemuse saamine. Parendamiseks pakuti välja suviseid töö- ja malevalaagreid (et eelistatud oleks seal asenduskodude noored), aga ka töövarjupäevi asutustes- ettevõtetes. Veel tehti ettepanekuid, et kohalik omavalitsus teeks koostööd kohalike ettevõtjatega asenduskodudes kasvavate noortele tööharjutuse võimaldamiseks. Enamus respondentidest pidas töökoha olemasolu kõige olulisemaks toimetuleku strateegiaks.

Peaaegu sama oluliseks peeti toimetulekut rahatarkusega ja finantsilise planeerimisega (seitse korda nimetatud ettepanek), mille puudujääkidele eluks ettevalmistamisel korduvalt vihjati. Seetõttu anti soovitusena edasi ideid võlgu ja laene mitte võtta või siis mitte vältida võla- või laenuõudeid. Soovitati kasutada ja õpetada säästliku majandamise põhimõtteid ja ka taaskasutust, mille teemade sisseviimist asenduskodudesse soovitati. Probleemidena nähti siin asenduskodude liiga head materiaalsel baasi, liiga kõrget elustandardit, mida reaalses elus iseseisvat elu alustaval noorel ei ole. Vastajate arvates on see noorte ihalus saavutada iseseisvas elus koheselt asenduskodudes kogetud elustandardit üle idealiseeritud ja soodustab otseselt võlgade teket ning on võimalikuks laenuriskiks.

Veel soovitati kuuel korral tugi ja toetuse vastuvõtmisuskuse arendamist, sest puudujääkidenä toodi esile oskamatust abi ja nõuandeid vastu võtta või suutmatust probleemide lahendamise toime tulla. Vastajate poolt märgiti ka kuulamisuskuse arendamist, soovitati mitte tõrjuda tugiisikuid, spetsialiste, pigem kaasata ettevalmistustesse nii olemasolevaid asenduskodude töötajaid, kui ka kohalike omavalitsuste spetsialiste, aga ka endisi asenduskodudest lahkujaid- neid siis kogemusnõustajatena või mentoritena.

Intervjueeritavad soovitasid kaheksal korral tegelemist asutuse siseselt põhiväärtustega, õpetades kasvandikele eneseaustust ja eneseusaldust, aga arendada ka väärtushinnaguid nagu ausus, lubadustest kinni pidamine, kohuse- ja vastutustunne. Neid teemasid peeti vajalikuks asenduskodude igapäevaellu sisse põimida.

Ettepanekutena esitati kolmel korral vajadus spetsiaalselt asenduskodust iseseisvasse ellu astuvate noorte õppeprogrammi loomiseks, kus oleksid esindatud kõik teemad, millega respondendid iseseisvumisel kokku puutusid. Korduvalt nimetati rahaga toimetuleku oskuse parendamist, finantskirjaoskuse arendamist, aga ka igapäevast asjaajamist (maksud, arved, tellimused, elukindlustus, pensionifond, laenud, liisingud, lepingud, broneerimissüsteemid jne). Enamik vastanutest olid iseseisval toimetulekul kõige suuremates raskustes justnimelt selliste probleemidega kas lahendamisoskuse puudumise või väga piiratud kogemuste tõttu.

Suhted ja suhtevõrgustikud- selles valdkonnas nõuannete ja soovitude esitamine oli vastajatele kõige keerulisem, sest oli neid, kes soovitasid mitte kedagi usaldada, kui ka neid, kelle arvates tuleks asenduskodudes just õpetada eraldi suhtlemist ja usaldamist, valede sõprade ja elukaaslaste valimise vältimist. Ettepanekuid ja soovitusi esitati kokku kolm ja toimetulekustrateegiatena pakuti välja "kontrollitud suhtevõrgustikku", mis toimuks siis asenduskodude teadmisel ja nõusolekul kontaktidena väljaspool asenduskodu ja mis võiks anda noortele kogemusi erinevatest suhetest kas sõprusperedes või huvi- ja koolivõrgustikes, mis baseeruks usaldusel. Asenduskodudes soovitati kasvandikele õpetada, kuidas konflikte lahendada ja tulla toime oma emotsioonidega.

Eluaseme ja materiaalse baasi osas tehti samuti kolm ettepanekut ning eduka ja toimiva strateegia aluseks peeti eluaseme muretsemist ning siinkohal tehti ettepanekuid "oma kodu fondi" loomiseks, mille mõte on, et juba asenduskodusse saabudes saaks hakata koguma raha oma tulevase kodu tarbeks ja sellisest vajadusest tuleb kasvandikele rääkida kogu aeg ning neid selleks pidevalt motiveerida. Sinna fondi võiks suunata nii konkreetsete isikute toetused, sponsorite annetused, aga ka noore enda isiklikust tööpanusest saadud raha ja kasvõi osa oma igakuisest või nädalasest "taskurahast". Respondendid väitsid ka, et kunagisel "elluastumistoetusena" saadud rahal polnud mingit mõtet, sest nii suurt raha, mis siis korraga kätte saadi, polnud nad kunagi näinudki ja see raha kulus ära ebaotstarbekaid ostsuseid tehes (peod, ebamõistlikud ostud, kallid ja ühe hooaja brändikaubad, alkohol) seetõttu oli nende soovituseks n.ö kogumisfondi loomine eluaseme saamiseks, mitte puhas raha kätte. Ettepanekuna esitati võimalus ka boonusefondi näol lisaraha kogumiseks: niipalju, kui säästad "taskuraha", sama palju lisab

asenduskodu ise juurde, sest selliselt oleks motiveeritud taskuraha investeerimine, mitte kulutamine.

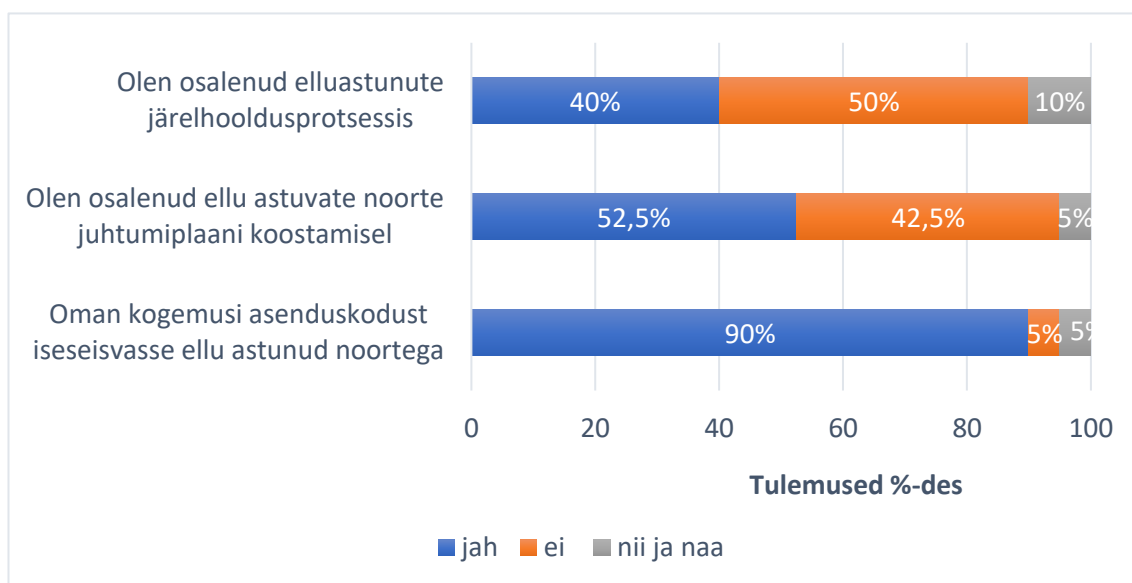
Veel tehti kaks ettepanekut hariduspüüdluste parendamise osas tasemehariduse omandamiseks. Vanema põlvkonna vastajate arvates (grupid K ja N) on tänapäeval suurepärased võimalused edasiõppimiseks ja nende arvates tuleks asenduskodudes järjepidevalt toetada noorte haridusteed, lubades teha valikuid, kuid olla nõudlikud ja järjepidevad, et õpingud jätkuksid. Noorema grupi vastajad ettepanekuid ei teinud, vaid avaldasid arvamust, et soovivad oma haridusteed (valdavalt põhiharidus) jätkata.

Veel toodi ühe ettepanekuna eraldi välja alkoholi tarbimise ja vältimise teema, mida soovitati käsitleda asenduskodude ettevalmistuspaketis, sest vastaja arvates ei räägitud asenduskodus nendel teemadel, vaid ainult karistati, aga miks või kuidas, kuna ja kui palju - neid ebameeldivaid teemasid välditi.

Ettepanekuid ja soovitusi elluastumise, iseseisvumise ja toimetuleku parendamiseks esitati kõikide elluastujate põlvkondade poolt. Kuna vastajad pidasid kõige olulisemaks tööd, töökasvatust ja tööga seotud isiksuse omaduste kujundamist (kohuse- ja vastutustunne, ausus, täpsus, lubadustest kinnipidamine jt), siis kõige enam ettepanekuid oligi seotud tööharjutuste võimaluste loomisega asenduskodudes, töökasvatusega ja inimeste väärtussüsteemi arendamisega. Raha ja finantsplaneerimise ning personaalse toe vajadusega seotud ettepanekuid esitati samuti kõikides elluastujate põlvkondades. Keskmise ja vanema põlvkonna elluastujate arvates on noorema põlvkonna elluastujate elustandardid liialt kõrged, elluastujad liigselt toetatud ja seetõttu on noorem põlvkond õpitult abitu, kes elab pigem illusioonides ja ideaalmaailmas ega oska väärtustada neile asenduskodudes pakutavat. Seetõttu esitati K ja V põlvkondade poolt ettepanekuid reaalse elu tundmaõppimiseks (õppekava, tööharjutused, boonusfondid). Mida nooremad olid vastajad, seda vähem ettepanekuid ja soovitusi esitati.

2.2.2. Asenduskodude töötajate hinnang ja tagasivaade asenduskodust lahkunud noorte toimetulekule iseseisvas eluga

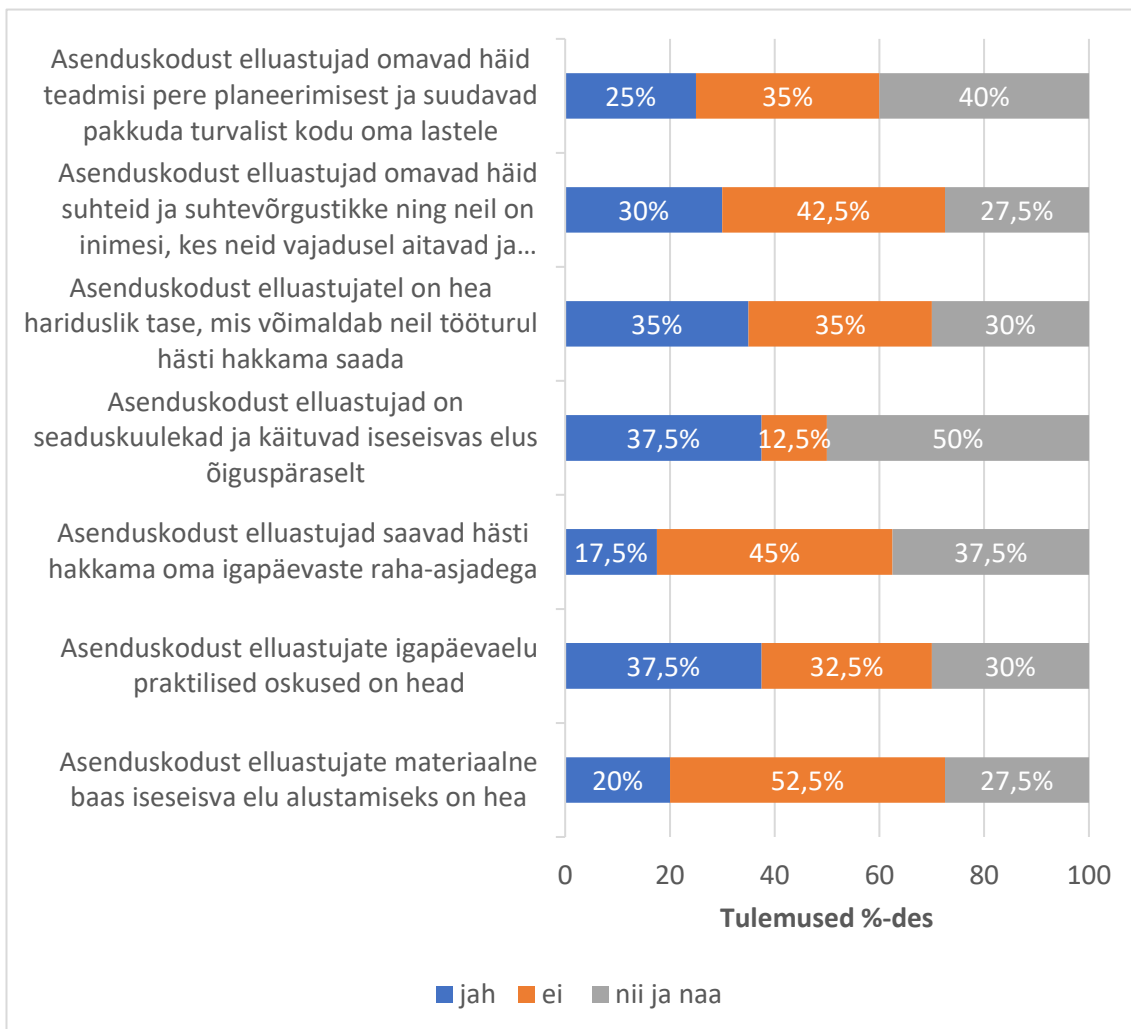
Asenduskodu töötajatele esitatud küsimustikule vastas kokku 40 töötajat, kes avaldasid oma arvamust asenduskodust lahkunud noorte toimetulekule iseseisvas elus läbi erinevate küsimuste ja väidete. Kolme esimese väitega (küsimused 1–3) uuriti töötajate isiklikke kokkupuuteid ja kogemusi asenduskodu teenusel olnud või sealt lahkunud noortega. Esitatud küsimused on kuvatud alljärgneval joonisel 2, tulemused on esitatud %-des

Joonis 2. Isiklik kogemus asenduskodust ellu astuvate noorte iseseisvumisprotsessiga. (N=40)

Asenduskodude töötajate vastuste analüüs tõi esile, et peaaegu kõik vastanud töötajad (36 töötajat) omas kogemusi asenduskodust iseseisvasse ellu astunud noortega ning ainult neli töötajat pidas oma kogemusi asenduskodudest ellu astunud hoolealustega ebapiisavaks või väheseks. Pisut üle poole töötajatest (21 vastajat) oli osalenud noorte juhtumiplaanide koostamisel, aga 17-l töötajal taolist kogemust ei olnud või oli see väga minimaalne ning kaks vastajat ei osanud anda täpset vastust, kas nad on osalenud või mitte noorte juhtumiplaanide koostamisel. 16 töötajat vastas, et nad on olnud osalised ka elluastunud noorte järelhooldusprotsessis, pooled vastanud töötajatest ei olnud osalenud järelhooldusega seotud tegevustes ning neli vastajat ei olnud kindlad, kas nad olid osalenud või mitte, sest vastasid osalemise küsimusele vastusena „nii ja naa“.

Asenduskodu töötajatele esitatud küsitluse seitse järgnevat küsimust (küsimused 7–13) kajastavad hinnanguid iseseisvunud noorte toimetuleku erinevate külgedele on esitatud joonisel 3.

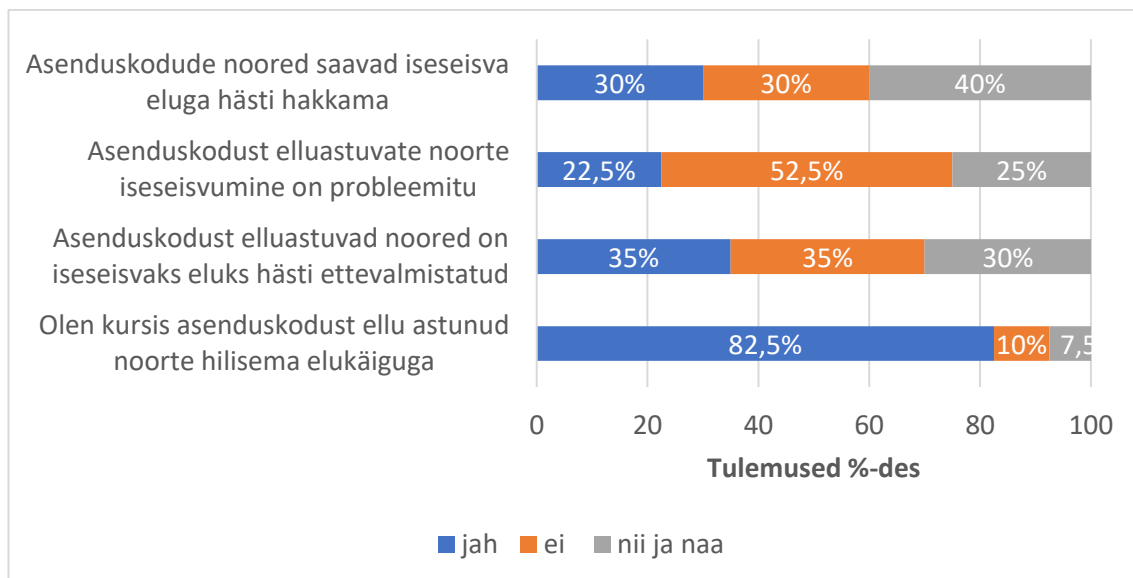
Joonis 3. Asenduskodude töötajate hinnang iseseisvunute toimetulekule. (N=40)

Asenduskodude töötajad hindasid kõige madalamalt elluastujate ettevalmistust ja toimetulekut rahaliste vahenditega, nii arvas ainult seitse asenduskodu töötajat 40-st, et noored saavad tulevikus finantsiliselt iseseisvalt hakkama. Samas aga arvas ligi pool (18 vastanut), et noored ei tule toime või neil esineb raskusi iseseisvas elus oma rahaasjade planeerimisel ja rahaga ümberkäimisel. Ainult kaheksa asenduskodu töötaja arvas, et iseseisvasse ellu lahkujate materiaalne baas elu alustamisel hea, ent selles ei olnud veendunud üle poole (21) vastanud töötajatest.

Veerand asenduskodude töötajatest (10) arvas, et noorte teadmised ja oskused iseseisvas elus pereplaneerimisega toimetulekul on head, vastupidisel seisukohal oli 14 töötajat ning märgatav arv töötajaid- 16 inimest, pigem ei osanud hinnata noorte toimetulekut pereplaneerimise osas. Suhetega ja suhtevõrgustikega toimetulekut hindas edukaks 12 vastajat, samas kui 17 töötajatest arvas, et elluastujatel on raskusi suhete loomisel ja hoidmisel. Taas oli märgata, et peaaegu neljandik vastajatest (11) ei osanud hinnata, kuidas elluastujad tulevad toime oma suhetega iseseisvas elus. Kolmandik asenduskodu töötajatest (14) arvas, et noored saavad haridusvaldkonnas hästi hakkama, samapalju oli ka neid, kes väitsid, et noortel esineb raskusi hariduse omandamisel ja õppeasutuste lõpetamisel ning kolmandik vastanutest jäi sellele küsimusele vastamisel sisuliselt neutraalseks, sest ei osanud hinnata noorte toimetulekut haridusküsimustega. Peaaegu samalaadne olukord esines ka töötajate hinnangute andmisel elluastunute praktiliste oskuste osas: ligi kolmandiku (15) asenduskodude töötajate arvates omavad noored asenduskodudest ellu astujatena häid praktilise elu oskusi, samas arvas pisut vähem kui kolmandik (13), et praktilised oskused, mida asenduskodudes noored saavad või omandavad, on siiski ebapiisavad edukaks toimetulekuks ja 12 vastanut ei osanud määratleda, kas praktilised oskused, mida noored saavad, ka toetavad neid tegelikkuses. Noorte seaduskuulekuse osas arvas 15 töötajat 40-st, et noored on seaduskuulekad ja käituvad iseseisvas elus õiguspäraselt, kuid viis töötajat ei olnud selles veendunud. Äärmiselt suur vastajate hulk- pooled asenduskodu töötajad ei osanud hinnata, kas noored tulevad oma iseseisvas elus toime seaduse täitmise ja normatiivsete õigusaktidega.

Vaadates joonist 3, on näha, et asenduskodude töötajad tajuvad tegelikult ka ise noorte kehva või ebapiisavat ettevalmistust iseseisvaks eluks, sest asenduskodude töötajatele esitatud väidetega nõusolemise protsendid jäid vahemikku 17,5- 37,5%, olles seega üsna madalad. Asenduskodude töötajad on arvamusel, et noored vajaksid paremat ettevalmistust iseseisva eluga toimetulekuks.

Asenduskodude töötajatele esitatud ankeetküsitluse neli küsimust (küsimused 4–6 ja 14) olid üldisemad, millele vastuste saamine võimaldas välja selgitada hinnanguid ja arvamusi asendushoolduse tõhususe ja noorte iseseisva toimetuleku osas üldisemalt. Tulemused on esitatud joonisel 4.

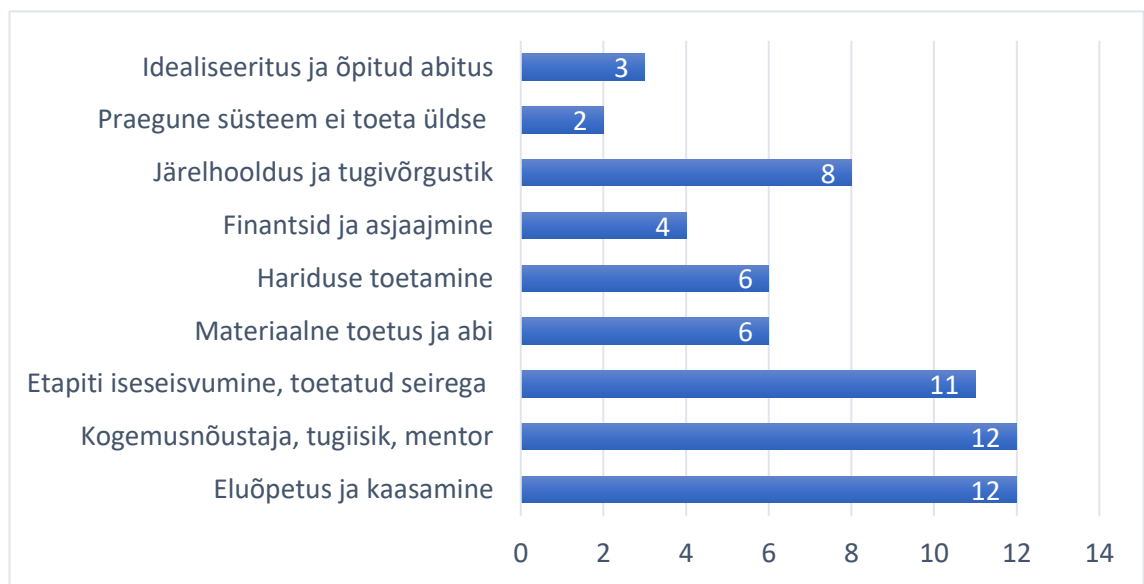

Joonis 4. Asenduskodu töötajate üldised hinnangud noorte lahkumisel asenduskodudest. (N=40)

Väitele „Asenduskodust elluastuvate noorte iseseisvumine on probleemitu“ arvas üle poole asenduskodude töötaja (21 inimest 40-st), et see on probleemne ja veerand vastajatest (10 inimest) ei omanud selles küsimuses selgelt väljendunud seisukohta. Vähem kui veerand töötajatest (9) arvas, et elluastujad saavad hakkama probleemitult ja hästi iseseisva eluga. Noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamise kohta ja iseseisva eluga toimetulemise kohta antud hinnangud olid sarnased: kolmandik vastajatest arvas, et see on hea ning kolmandik arvas, et see ei ole hea ega piisav ning kolmandik vastajatest jäi siin turvaliselt neutraalsele positsioonile, vastates küsimustele „nii ja naa“. Asenduskodude töötajad on kursis ka oma ellu saadetud kasvandike edasise elukäiguga, sest 33 inimest 40-st andis sellise vastuse.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et asenduskodude töötajad on valdavalt kursis asenduskodudest ellu astunud noorte hilisema käekäiguga, kuid nad tajusid ka raskusi, probleeme ja vajakajäämisi noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamisel. Raskusi tajuti eelkõige elluastujate materiaalse baasi osas, aga ka raha- ja finantsasjadega hakkamasaamisel ning probleemidena suhetes ja suhtevõrgustikes. Keerulisemaks osutus töötajatel anda hinnanguid toimetulekule haridusvaldkonnas ja tööelu puudutavates küsimustes. Pool kõikidest asenduskodude töötajatest oli veendunud, et iseseisvat elu alustanud kasvandikud on oma edaspidises elus seaduskuulekad ja käituvad õiguspäraselt.

Ankeetküsitluses oli töötajatel võimalik vastata kahele avatud küsimusele, millest esimene puudutas ettepanekute esitamist noorte iseseisvumise toetamiseks ja teine toimetuleku parendamiseks. Iseseisvumise toetamiseks tehtud ettepanekuid saadi kokku 35-lt vastajalt ja neid ettepanekuid ja soovitusi tehti kokku 64. Kõik vastused kodeeriti temaatiliselt ja see võimaldas saada sagedustabeli vastustest, mis oli avatud küsimustele antud vastuste analüüsi aluseks. Elluastumise tõhustamiseks esitatud asenduskodude töötajate ettepanekud ja soovitusid on kuvatud joonisel 5.

Joonis 5. Asenduskodu töötajate ettepanekud ja soovitusid elluastumise tõhustamiseks. (N=35)

Kõige enam toetavamaks abinõuks pidasid töötajad elluastuja toetamisel inimefaktorit, olgu ta siis kogemusnõustaja, tugiisiku, mentori või ükskõik, millises rollis mõni teine isik, kes oleks elluastuva noore kõrval ja keda noor julgeks ja tahaks usaldada, kes oleks üheaegselt nii vanem kui sõber, nii kaaslane kui elukorraldaja või õpetaja. Sama oluliseks pidasid asenduskodude töötajad noorte kaasamist asenduskodude ellu ja eluks vajalike oskuste, elutarkuste, nõuannete jne andmist. Asenduskodude töötajad tõid välja, et kogemuste põhjal võiks kaasata kas vabatahtlikke või asendusteenistuses olevaid isikuid samuti n.ö elunõustajaks. Asenduskodude töötajate arvates võiks igas asenduskodus olemas olla n.ö „õõliin“ (mured tekivad sageli just siis) või abitelefoni (24/7 põhimõttel), et vajadusel saaks kiiresti tuge või abi. Asenduskodud töötavad ju ööpäevaringselt ja sellise abi andmise kiire võimalus võiks olla iga asutuse arengupotentsiaal.

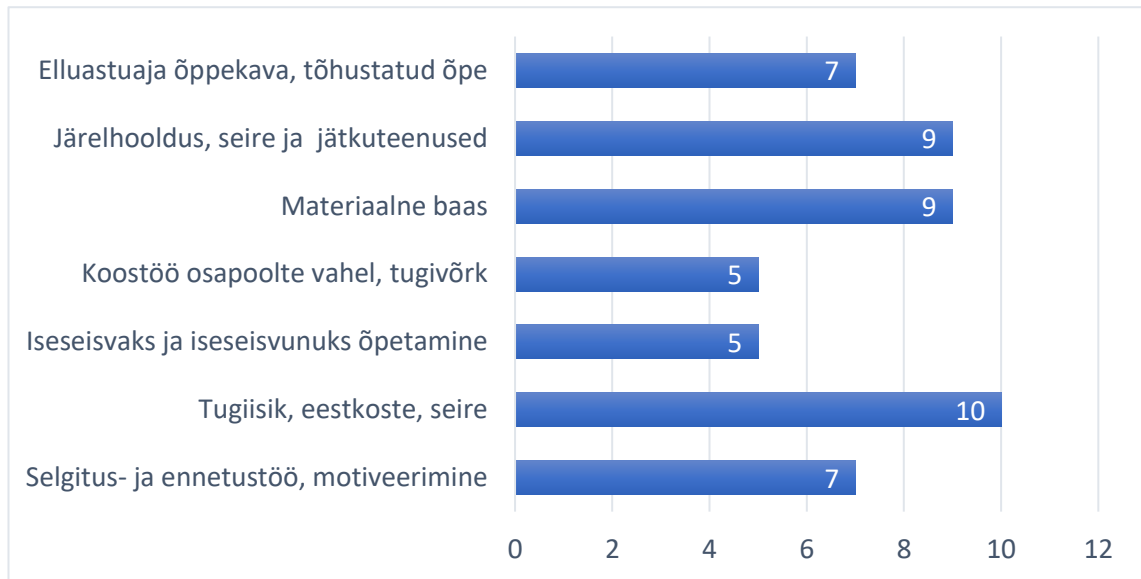
Veel peeti oluliseks ajafaktorit: leiti, et elluastumisel ja iseseisvumisel on väga oluline protsessi toimumine järkjärgult, etapiviisiliselt. Leiti, et noortel peaks olema õigus ja võimalus vajadusel pöörduda tagasi asenduskodusse, kuid praegu seda tagasipöördumisvõimalust pole. Arvati, et juba olemasolevad noortekodud on hea võimalus, sest vastavalt edenemisele saab vähendada elluastujale rakendatavat tuge. Enamus vastajatest oli seda meelt, et vahetult ellu astudes peab olema kontakte rohkem, toetust enam ja abi suurem.

Veel peeti oluliseks järelhooldust ja tugivõrgustikku, sest arvati, et järelhoolduse süsteem vajab edasiarendamist ja rakendamist, sest kõikvõimalikud teraapiad on vajadusel toetavad ja võimalikud. Samas aga rõhutati õpitud abituse vältimise vajadust ja ohukohana tajuti siin veel asenduskodudele ettenähtud kõrgeid standardeid, mis moonutavad elluastujate ettekujutust oma tulevases iseseisvast elust, kus selliseid kõrgeid standardeid pole esialgu ilma abita võimalik lubada. Töötajad arvasid, et riik ja kohalik omavalitsus peaksid toetama suuremas ulatuses elluastujat ja seda mitte nii rahalises mõttes, vaid aidates muretseda elamisvõimalusi, mööblit, seadmeid, tehes vajadusel soodustusi üürilepingutes, erisusi maksegraafikutes jne või aidates kootöös kohalike ettevõtjatega töökohtade leidmisel ja tööle saamisel. Tehti ka ettepanek, et võiks kaasata kohalike omavalitsuste välismaised sõprusvaldu ja linnu, kust oleks võimalik leida sponsoreid, kellel oleks soovi ja võimalust toetada elluastujaid.

Asenduskodudes tuleks töötajate arvates tõhustada ettevalmistust iseseisvaks eluks eelkõige praktiliste oskuste ja asjaajamise õpetamisega, harjutades rahaga toimetulemist ja tegeledes eelarveliste küsimustega. Praktiliste oskuste paremaks omandamiseks soovitati laagreid, kus noored teeksid kõike ise ja koos ning püüaksid näiteks teatud ajavahemikus ise hakkama saada.

Eraldi toodi välja noorte silmaringi arendamise vajalikkus ja asenduskodude äärmiselt suur roll ning vastutus haridustasemetega tagamisel. Leiti, et noori tuleb toetada hariduse saamisel ja neid tuleb pidevalt motiveerida mitte ainult põhi- ja keskkooli hariduse omandamisel, vaid ka kõrghariduse omandamiseks. Motiveerimisvahendina soovitati asenduskodude eelarves ette näha stipendiume eduka õppimise eest. Asenduskodude töötajate seas oli ka vastajaid, kellede arvates praegune asenduskodude süsteem ei toeta üldse elluastujaid.

Asenduskodude töötajatel esitatud teises avatud vastusega küsimuses oli töötajatel võimalus teha ettepanekuid ja anda soovitusi noorte toimetuleku parendamiseks ja sellele vastas 28 asenduskodu töötajat. Toimetuleku tõhustamiseks esitati kokku 52 ettepanekut, mis samuti kodeeriti temaatiliselt ja mille alusel kujunenud sagedustabel võimaldas vastuseid analüüsida. Toimetuleku parandamiseks esitatud ettepanekud on esitatud joonisel 6.

Joonis 6. Asenduskodude töötajate ettepanekud ja soovitusid iseseisvasse ellu astunud noorte toimetuleku parendamiseks. (N=28)

Toimetulekut iseseisvas elus toetaks asenduskodude töötajate arvates paremini noorte suurem kaasamine igapäevaelu toimetustesse ja nende vastutustunde suurendamine asenduskodudes elades. Noored tuleb iseseisvunuks õpetada juba asenduskodudes, mitte lasta neil alles iseseisvas elus õppida iseseisvumist. Noorte iseseisvumine eeldab head võrgustikutööd, kus nähakse osapoolena nii asenduskodu töötajaid, kohaliku omavalitsuse spetsialiste kui tugiisikuid jt spetsialiste, kes toetavad nii palju kui vaja, kuid nii harva kui vaja, et ei kujuneks õpitud abitust. Selline võrgustik ja seire peaks kestma teatud ajavahemiku, võib-olla aastaid ja kuna asenduskodude töötajad on huvitatud oma kasvandike edasisest käekäigust ja noored vajavad ka tihti iseseisvumisprotsessis toetust, siis võiks sellise seire seadustada ning kirjutada vajadusel näiteks asenduskodude töötajate tööülesannetesse.

Väga paljud asenduskodude töötajad töid välja, et iseseisvumist ja toimetulekut aitavad parandada sagedased noortega peetavad jutuajamised: selgitused, rääkimised, arutelud, motiveerimised, probleemide äratundmise ja lahendamiste õpetamine, põhjus- tagajärg suhete analüüsid, probleemide ennetamine jne. Sõnal on suur jõud, aga ühekordsest monoloogist ei piisa, vaid korduvates vestlustes ja jutuajamistes peavad olema noored ka sisuliselt ja mõttega kaasatud. Mitmed asenduskodude töötajad tegid ettepaneku, et asenduskodudes võiks olla kasutusel oma õppekava, kus kõik need iseseisvumiseks olulised ja vajalikud teemad oleks teadlikult ja süsteemselt käsitletud, et asenduskodudest elluastuvad noored oleks valmis iseseisvalt elama ja toime tulema.

Asenduskodude töötajate ettepanekutest ja soovitudest koosneb välja kõige olulisema ettepanekuna personaalse isiku (oma tugi-inimene) vajadus, kes kaasaks noort erinevatel eluetappidel erinevates tegevustes, toetaks nõuannetega probleemide ja raskuste ilmnemisel, innustaks ja motiveeriks murdumishetkedel, aitaks kujundada turvalisi suhte- ja tugivõrgustikke, tegeleks (elu)- ja väärtuskasvatusega ning kellega säiliks vabatahtlik side elluastumise järgselt.

2.3. Arutelu ja ettepanekud

Erinevate põlvkondade ellu astumisel oli vastustes märgatav iseseisvumise ajal valitsenud ühiskondlike olude, poliitilise olukorra ja suhtumiste ning arvamuste mõju tollel ajal vanemliku hoolitsuseta laste osas. Asenduskodust lahkumise kirjeldamisel täheldati erinevusi kõikides gruppides. Kõige nooremad lahkujad (N-grupp) olid rõõmsad ja õnnelikud lahkumise üle asenduskodust ning kirjeldasid elevust ja vabanemise ning vabaduse tunnet. Mida vanemad olid vastajad (K- grupp ja V-grupp), seda vähem nad oma tundeid mäletasid ja pigem väitsid vastajad, et nad kogesid ärevust ja hirmu eesootavaga seoses. Tulemused kinnitavad N- grupi osas (Häggman-Laitila *et al.*, 2019, lk 656) uuringu tähelepanekuid noorte elluasutajate elevuse osas, kuid kuna Häggman-Laitila uurimuses ei käsitletud varasemaid aastaid kui 2010, siis ei olnud võimalik vanema generatsiooni (K ja V-grupp) tulemusi võrrelda ja kinnitada, kas need tulemused oleks ülekantavad ka nendele.

Iseseisvaks eluks ettevalmistust hinnati läbiviidud uuringus valdavalt ebapiisavaks ja oli täheldatav, et mida vanemad olid vastajad, seda enam ja suuremas ulatuses toodi esile

vajakajäämisi iseseisva elu ettevalmistuses. Siin saab ainult N-grupi tulemusi mõnevõrra kõrvutada Tulgiste (2017, lk 34) uurimusega, sest ainult noortel elluastujatel oli olemas usk iseseisva eluga toimetulekuks. Taas polnud võimalik võrrelda vanema generatsiooni tulemusi mõne eelneva uuringu tulemustega.

Kõige kõrgemalt väljendati oma rahulolu praegusel eluetapil suhete ja majandusliku võimekuse osas. Oli märgata, et mida vanemaks muutusid vastajad, seda enam olid nad rahul olemasolevate suhetega ja väärtustasid neid. Autori arvates on saadud tulemused K- ja V-grupis (keskmine ja vanem põlvkond) osaliselt vastuolus AS Emor & Poliitikauuringute Keskus Praxise uuringuga (2015, lk 41), sest käesolevast tööst ei selgunud rahulolematust ja üksindustunde suurenemist vanuse kasvades, vaid pigem muutus vastajate rahulolu oma toimetuleku suhtes vanuse kasvades tugevamaks. Samas saab aga nõustuda näiteks Raud (2018, lk 18) ja Riis (2017, lk 16) poolt välja tooduga suhteõrgustike osas, kuna just N-grupi vastajad kirjeldasid oma vastustes üksinduse tunnet, ebastabiilseid sõprussuhteid ja olid kogenud mahajäetust.

Majandusliku võimekuse osas olid taas kõige rahulolematud N-grupi vastajad. Iseenesest on see ka loomulik, kuna nemad ja nende elud on alles arenemisjärgus, seevastu kui K- ja V-grupid on oma eludes stabiliseerumas ja neil oli teatud materiaalne kindlustatus juba ka olemas. Käesolevast uuringust ilmnes, et rahulolu majandusliku võimekuse osas pigem suurenes vanuse kasvades. Vastustest ilmnes vastajate kohta veel üks huvitav nüanss – nimelt neli vastajat elas välismaal (kolm Soomes ja üks Rootsis), kes lisaks veel ülejäänud viiele K- ja V-grupis vastanule edastasid vastusena, et neil on võimalusi toetada isegi oma lähedasi. Seega ei saa kindlalt väita, et asenduskodudest elluastunud kogeksid materiaalset ilmajäetust, kuna neil pole võimalik endale lubada toimetulekut iseloomustavaid tunnuseid, nagu toodi välja Laes jt (2013, lk 26) uuringus.

Abielus või kooselus väitis end olevat kaheksa vastanut, samas oli lahutanuid viis (mõni nendest ka korduvalt lahutanud) ja oli neidki, kes polnud kunagi koos- või abielus olnud, kokku kolm respondenti. Ka siin oli täheldatav trend, et mida vanemad vastajad, seda enam olid nad rahulolevamad. Rahulolematust tingis vastaja üksiolek, elukaaslase või abikaasa usaldamatus, sageli ka puue. Siinkohal nõustub autor nii Kalda (2018, lk 75) kui ka Scannapieco jt (2007, lk 428) ja Turk (2011, lk 8) poolt välja tooduga, et minevikus

kogetud negatiivsed usaldussuhted ja kogemused võivad mõjutada usaldussuhete kujunemist tulevikus.

Tööga rahulolu uurimisel oli märgata kahte tendentsi: ehkki enamus (üheksa) K- ja V-grupi vastajatest olid rahul oma töö ja tööeluga, oli käesolevas uuringus ka vastajaid, kes ei olnud rahul, või kellele ilmnisid probleemid oma tööeluga. Rahulolevad vastajad põhjendasid oma rahulolu kutsekoolidesse suunamisega ameti õppimiseks asenduskodudest lahkumise järgselt, sest neil oli võimalus õppida praktilisi ameteid, mis tulid kasuks näiteks ka oma kodu rajamisel või perede varustamisel riietega jne. Mitterahulolevad vastajad põhjendasid oma rahulolematust tervisega (puue) või vanusega (pensionär), aga ka puuduliku haridusega või katkenud õpingutega. Kõige rahulolematud oma töö ja tööeluga olid N-grupi vastanud, kellest ainult üks oli rahul oma tööga, ülejäänud N-grupi vastanud ei olnud olemasoleva tööga rahul või ei saanud nad praegu töötada, sest olid lapsehoolduspuhkusel (kolm isikut). Autori arvates kinnitavad need tulemused Mann- Federeri (2019, lk 14) uuringus väljatoodud, et asenduskodust lahkumise järgselt lapsevanemaks saanud ei ole olemas vajalikku haridustaset enesele meeldiva ja tasuva töökoha saamiseks. Käesoleva valimi puhul see nii oligi: kolm vastajat olid lapsevanemaks saanud juba enne 20ndat eluaastat ja nende haridustee oli jäänud poolikuks. Haridus ja tööelu on tihedalt omavahel seotud ning käesolevast uurimusest selgus, et üle poolte vastajatest ei olnud rahul ka oma haridustasemega. N-grupi vastused eristusid siin taas kõikidest ülejäänutest: mitte keegi neist ei olnud rahul praeguseks omandatud haridustasemega (valdavalt põhikooli haridus ja üks kutsekooli lõpetanu). Kõik nad soovisid saada vähemalt keskharidust, aga kaks nendest soovis püüelda ka kõrghariduse poole. Siinkohal võib tõmmata paralleele Jackson ja Cameron' uurimusega (2012, lk 1107), aga ka Häggman-Laitila (2019, lk 657) ning Osila (2016, lk 3) uurimusega, et madalam haridustase tingib madalama palga, raskema (sageli füüsilise) töö, arenguvõimaluste puudumise töökarjääris ja väheväärtustatud elukutse ühiskonnas.

Tervisega rahulolu oli komplitseeritud, sest vähem kui veerand vastajatest (neli vastanut) oli rahul oma tervisega, ülejäänutel ilmnisid kõigil terviseprobleemid. N-grupi vastajad tõid esile, et neil on esinenud masendusperioode ja stressi, mil nad on tarvitanud alkoholi ja rahusteid, kuid vanemates põlvkondades (K ja V grupp) vaimse tervise probleeme ei ilmnunud. Tulemused viitavad osaliselt nii Osila (2016, lk 3), Häggman-Laitila (2019 lk

657), Gelhaar (2007, lk 131) kui ka Scannapieco jt (2007, lk 427) uurimustele vaimse tervise ja alkoholiprobleemide seostatusele, kus elus ilmnenud masenduse ja pingete maandamiseks tarvitatakse alkoholi, kuid käesolevast uuringust ei tulnud välja, et see pingete vähendamise strateegia oleks tõusnud vanuse kasvades, pigem polnud seda keskmises ja vanemas vanusegrupis täheldatud ja seda esines vaid noorema vanusegrupi vastajate seas. Märkatav olid noortel ilmnenud füüsilise tervise probleemide avaldumine.

Igas respondentide grupis oli vähemalt üks vastaja, kes oli tagasivaates tänulik võimaluse eest elada teatud eluetapil asenduskodus, sest vastasel juhtumil oleks ta võinud sattuda kuritegelikule teele ja lõpetada oma elu vanglaseinte vahel. Ka need tulemused kattuvad osaliselt Häggman-Laitila (2019, lk 657), Helimets (2013, lk 12), Kalda (2018, lk 33-34), Raud (2018, lk 51) poolt täheldatuga, et asenduskodude kasvandikel võib ilmned riskikäitumine, kuna nad ei oska, taha või ei suuda organiseerida oma vaba aega ning see liigne vabadus ja ka karistamatuse tunne võivad käivitada erinevaid süütegusid, mil ületatakse seadusest tulenevaid legaalseid piire ja kaldutakse delinkventsele käitumisele.

Käesolevas uurimuses ei käsitletud asenduskodudes elanud inimeste sildistamise teemasid, aga peaaegu pooltel respondentidel (15-st seitsmel) oli esile tuua ebameeldiv kogemus, mil teda sildistati vargaks, värdjaks, idioodiks jne. Kolm respondenti rääkisid lugusid kogetud füüsilisest karistamisest ja vägivallast lastekodus. Intervjueeritavad olid läbiviidud uuringus osalemise eest tänulikud, et said rääkida nendest kogemustest. Kuna enamus intervjueeritavatest rääkis nendest lugudest kui taagast või väga häirivast olulisest asjaolust oma elus, mille tõttu olid nad isegi olnud sunnitud tegema teistsuguseid valikuid elus, siis võiksid sildistamisega seonduv teema ja füüsilise väärkohtlemise teema olla tulevaste üliõpilaste lõputööde uurimisaineks.

Hinnangutes oma toimetulekule võrreldes teiste saatusekaaslastega arvas üle poolte vastanutest, et neil on elus läinud paremini või palju paremini kui saatusekaaslastel ja need tulemused (positiivne emotsionaalne toimetulek, probleemide lahendamine, probleemidega tegelemine, tõhusus) seostuvad Stansilawski (2019 lk 8-13) poolt välja toodud edukate toimetulekustrateegiatega, aga ka Schlozman (2008, lk 123) poolt esitatuga, kus toimetulekut ongi käsitletud kui elus rahulduse leidmist ja tasakaalu saavutamist läbi kompromisside. Asenduskodudest pärit noored saavad üldjuhul oma eludega iseseisvalt hakkama ja kuna nende hilisem toimetulek on enamasti rahuldav või

isegi hea, võib nõustuda Jin&Kim (2017, lk 29) väljatooduga inimeste subjektiivse heaolu osas, sest subjektiivse heaolu põhivajadused- autonoomia ja kompetentsus olid kahes vanemas elluastujate põlvkondades rahuldatud.

Asenduskodude töötajate vastustes ilmnes teatav segadus järelhoolduse ja juhtumiplaanidega seotud küsimuste osas, kuna aga Sotsiaalhoolekande seaduse viimati jõustunud redaktsioon 01.04.2021 (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015) puudutas justnimelt järelhoolduse täpsustamist, oli ehk mõnevõrra mõistetav ebaselgus nendele küsimustele vastamisel. On võimalik, et asenduskodude töötajad olid teadlikud eesootavatest muudatustest seaduses või oligi järelhooldusprotsessiga seonduv seaduse muudatuseni ebapiisavalt reguleeritud ja mitmetimõistetav, mida võis täheldada ka töötajate küsitluses „nii ja naa“ vastustena ning vajas seega täpsustamist. Autori arvates võiks siiski mõnes järgnevas lõputöös uurida juhtumiplaanide ja järelhooldusega seotut.

Asenduskodude töötajad hindasid kõige madalamalt elluastujate ettevalmistust ja toimetulekut rahaliste vahenditega. Finantsoskuste puudumisele või väga vähestele oskustele rahaga ümber käimisel viitas juba Helimets (2013, lk 52) oma uuringus. Ka Raud (2018, lk 50) poolt esile toodud nõrkused finantsteadmistes leidsid käesolevas uurimistöös kinnitust, kuna asenduskodudest pärit noortel ilmnisid vajakajäämised maksu- ja laenukäitumises.

Üsna madalaks peeti noorte toimetulekut iseseisvas elus pereplaneerimise osas. Kuna teema on delikaatne ja töötajad ise ka ei soovi nendel teemadel eriti rääkida, siis saab siinkohal nõustuda Raud (2018, lk 51), kelle uurimusest selgus, et seksuaalkasvatusest rääkides tuntakse piinlikkust ja noored ei saa asjatundlikku nõu täiskasvanud töötajalt. Uuetoa (2015, lk 47) uurimusest saadud info asenduskodudest lahkujate kiirest lapsevanema staatusesse jõudmisest, osutus tõeks ka käesolevas uurimustöös, nagu ka raskused pereelu korraldamisel, mida Uuetoa oma uurimuses täheldas.

Hinnates noorte suhteid ja suhtevõrgustikke tajus suurem osa asenduskodude töötajatest neis probleeme. Tajuti, et suhted on ebastabiilsed, võrgustikud (nii noorte endi kui ka töötajate ja noorte vahelised võrgustikud) võivad katkeda või inimesed võõranduda üksteisest asutusest lahkumise järgselt seoses elukoha muutusega nagu ka Riis (2017, lk 42) ja Uuetoa (2015, lk 47) oma uuringutes seda esile tõid.

Asenduskodude töötajatel oli keeruline anda hinnanguid asenduskodudest elluastuvate noorte praktilistele oskustele, sest olles ise selliste noorte ettevalmistusprotsessis osaline, on keeruline tuua välja puudujääke enda või asutuse töös. Siiski arvas 2/3 vastanutest, et praktilised oskused, mis asenduskodudes noored saavad või omandavad, on ebapiisavad edukaks toimetulekuks. Paralleele saab siinkohal tuua Helimets (2013, lk 47, lk 52 samas), Raud (2018, lk 53) uurimustega, sest noorte oskused osutusid ebapiisavateks just igapäevase asjaajamisega toimetulekul, argi- ja suhtlusoskustes, tugivõrgustikes ja üheks keerulisemaks valdkonnaks olid raskused rahaliste vahenditega toimetulemisel ning finantsplaneerimisel.

Huvipakkuv oli tulemus hinnangutes noorte seaduskuulekuse osas. Nimelt arvas ligi 40% töötajatest, et noored on seaduskuulekad ja käituvad õiguspäraselt, kuid äärmiselt suur vastajate hulk- pooled asenduskodude töötajatest ei osanud hinnata, kas noored tulevad oma iseseisvas elus toime seaduse täitmise ja normatiivsete õigusaktidega. Tegemist on äärmiselt keeruka ja tundliku valdkonnaga vastaja jaoks. Kellegi süüdistamine asjaolusid teadmata on ebaetiline, sildistamine ja ette ennustamine samuti. Oht riskikäitumisele nagu seda märkis ühe võimaliku ohuna asenduskodudest elluastuajate seas Kalda (2018, lk 69) ilmnes ka käesolevas töös.

Asenduskodude töötajate üldistatud hinnangutes asenduskodudest elluastunud noorte toimetulekul iseseisva eluga selgus, et 82,5% asenduskodu töötajatest on kursis noorte hilisema elukäiguga- siinkohal on suur võimalus praegu puuduoleva lüli parendamiseks, sest Helimets (2013, lk 51) esitas oma töös ettepanekuna riigi poolt reguleeritud elluastuvate noortega ühenduse hoidmise, mis võiks olla sätestatud asenduskodu töötaja tööülesandena. Käesolevas uuringus saadud tulemus kinnitab, et töötajate poolne valmisolek on olemas ja see on potentsiaal, mida võiks kohe kasutada. Käesolevas töös tõusis esile noorte soov, et asenduskodu oleks jätkanud nendega suhtlemist peale iseseisvumist. Need kaks osapoolt elluastumisprotsessis- töötajad ja elluastujad tuleks omavahel seires ühendada.

Lähtudes töö teoreetilisest osast ning läbiviidud uuringu tulemustest ja võttes arvesse nii asenduskodust elluastujate kui asenduskodude töötajate ettepanekuid, teeb töö autor järgmised ettepanekud ja annab soovitusi asendushooldust korraldavatele asutustele:

1. Tehes koostööd kohaliku omavalitsuse ettevõtjate, tootjate, kodanike organisatsioonide ja -ühendustega, välismaiste sõpruslinnade- ja valdadega, sponsoritega jne. käivitada asenduskodude kasvandike toetamiseks nn "vaderite võrgustik", kes toetaksid asenduskodudes kasvavaid kasvandikke nii materiaalselt (kodufond, haridusfond), aga ka väärtuspõhiselt, kaasates noori oma ettevõtete, organisatsioonide igapäevaellu ja üritustesse. Kohalikul omavalitsusel on võimalik tunnustada selliseid aktiivseid Hea Tahte näitajaid ja võrgustikku panustajaid.
2. Kaasata asenduskodudes elavaid noori tööharjumuse kujundamiseks töö- ja malevalaagritesse, nähes ette kohaliku omavalitsuse territooriumil korraldavates laagrites ja malevates eelisjärjekorras töövõimalused (malevakohad) asenduskodude noortele, tehes selleks koostööd kohalike tootjate ja ettevõtjatega.
3. Korraldada asenduskodude kasvandikele toimetulekustrateegiate omandamiseks, probleemide lahendamisoskuse õpetamiseks ja iseseisva eluga harjutamiseks nn "toimetulekulaagreid", kus noored peaksid ise hakkama saama teatud ajavahemiku jooksul (nädal) oma elu korraldamisega minimaalsete vahenditega.

Samuti teeb töö autor ettepanekuid Sotsiaalministeeriumis asuvale laste heaolu osakonnale:

1. Alustada menetlust asenduskodust iseseisvasse ellu astuvatele noortele spetsiaalse õppeprogrammi (õppekava) loomiseks, kus oleksid kajastatud teemad, mis käesoleva uuringu põhjal asenduskodudest elluastujatele väljakutseid esitasid: rahaga toimetulek, finantskirjaoskus, igapäevane asjaajamine (eelarve, maksud, arved, tellimused, elukindlustus, pensionifond, laenud, liisingud, lepingud, broneerimissüsteemid jne), säästliku majandamise põhimõtted, taaskasutus.
2. Luua süsteem või arendada võimekust kogemusnõustajate (mentorite) võrgustiku ellu rakendamiseks. Kogemusnõustajaks oleks endine asenduskodust iseseisvunu, kelle toimetulekut on järelhoolduse käigus hinnatud edukaks.
3. Valdkondade üleses koostöös leida võimalusi kaitseväeteenistusest alternatiivse asendusteenistuse valinud kutsealuste rakendamiseks asenduskodudes, et toetada noorte kasvu- ja arengukeskkonda ning kujundada väärtushinnanguid.

4. Algatada muudatusi asendushooldust käsitlevates rakendusdokumentides, et täpsustada asenduskodude töötajate tööülesandeid, soovitades tööülesannetesse sisse kirjutada jätkuseire võimaluse. See võimaldaks toetada ja võimendada asutustest iseseisvasse ellu astuvaid noori ning legaliseeriks töötajate huvi.

Kokkuvõtvalt sai töö eesmärk täidetud ehk analüüsi asendushoolduses üleskasvanud inimeste toimetulekut hilisemas iseseisvas elus ning tehti ettepanekuid asendushooldust korraldavatele asutustele ja Sotsiaalministeeriumis asuvale laste heaolu osakonnale elluastuvate noorte paremaks toimetulekuks iseseisva eluga.

Vastused said ka kaks uurimisküsimust. Esmalt sooviti teada saada, milline on olnud asendushoolduselt ellu astunud noorte kohanemine ja toimetulek iseseisva eluga. Lõputööst selgus, et asenduskodudest elluastuvate noorte kohanemine iseseisva eluga on komplitseeritud, nad ei oma iseseisvaks toimetulekuks materiaalseid ressursse, piisavat (jätku-)toetust ja nad ei ole iseseisvaks eluks vajalikul määral ette valmistatud. Nende eluga toimetulekustrateegiad on veel puudulikud, kujunemisjärgus ja ei toeta piisavalt iseseisvumist.

Teise uurimisküsimusega soovis autor teada saada, kuidas tajuvad asendushoolduselt ellu astuvate noorte ettevalmistust, kohanemist ja toimetulekut iseseisva eluga asenduskodude töötajad ise. Asenduskodude töötajate hinnangute alusel oli asenduskodudest lahkunud noortel iseseisva eluga kohanemisel ja toimetulemisel mitmeid vajakajäämisi ja probleeme, enim raskusi oli tingitud materiaalsete ressursside piiratusest, vajaliku toe ja toetajate puudumisest ning toimetulematusest rahaasjadega ja asjaajamisega oma elu korraldamisel.

KOKKUVÕTE

Tänapäeval elab Eestis väga erinevatel põhjustel lapsi ja noori, kellel puudub võimalus kasvada täiskasvanuks perekonnas oma vanematega. Sellised lapsed elavad hooldusperedes, asendus- või hoolduskodudes jt asutustes, kust neil aga tuleb ühel hetkel lahkuda, et astuda iseseisvasse ellu. Selliste noorte kohanemine ja toimetulek iseseisva eluga oligi käesoleva töö teemaks ning seda uuriti kolme põlvkonna elluastujate lõikes.

Eesti asendus- ja hoolduskodudes on tööl inimesed, kelle ülesandeks on seal elavate laste ja noorte ettevalmistamine iseseisvaks eluks ja toimetulekuoskuste kujundamine tulevikuks. Käesoleva töö raames uuriti, kuidas tajusid asenduskodudest elluastunute ettevalmistust, kohanemist ja iseseisvat toimetulekut asenduskodude töötajad ise.

Töö teoreetilises osas käsitleti noorte toimetulekut, iseseisvasse ellu astumist ning probleeme Eestis ja maailmas läbiviidud uuringute alusel, anti ülevaade asendushoolduse korraldusest ja statistikast ning Euroopas asendushooldusele kehtestatud kvaliteedistandarditest.

Eesmärgi saavutamiseks ja lõputöö uurimusküsimustele vastamiseks viidi läbi intervjuud asenduskodudest erinevatel ajaperioodidel ellu astunud ja iseseisvunud noortega ning korraldati küsitlus asenduskodude töötajate seas. Eesmärgiks oli teha ettepanekuid ja võimalusel anda soovitusi, mida saaks esitada asendusteenust korraldavatele asutustele ja Sotsiaalministeeriumi koosseisus olevale laste heaolu osakonnale.

Lõputöös selgus, et asenduskodudest elluastuvate noorte kohanemine iseseisva eluga on komplitseeritud, nad ei oma iseseisvaks toimetulekuks materiaalseid ressursse, piisavat (jätku)toetust ja nad ei ole iseseisvaks eluks vajalikul määral ette valmistatud. Nende eluga toimetulekustrateegiad on veel puudulikud, kujunemisjärgus ja ei toeta piisavalt iseseisvumist.

Asenduskodudes toimuvat ettevalmistust iseseisvasse ellu astumiseks hindasid kõik kolm erinevatest põlvkondadest intervjueeritud respondendid ebapiisavaks ja puudulikuks. Järelikult on probleem kestnud aastaid ja ehkki selle puudulikkuse vähendamiseks on ette võetud erinevaid muudatusi, ei ole see üldkokkuvõttes siiski olnud nii efektiivne nagu neid muudatusi tehes sooviti. Kõige suuremad vajakajäämised ilmnestid praktilistes igapäevaoskustes ja asjaajamises. Äärmiselt madalad oli hinnangud oma toimetulekule rahaasjadega ja finantsvaldkonna oskustele tervikuna.

Asenduskodude töötajate hinnangute alusel oli asenduskodudest lahkunud noortel iseseisva eluga kohanemisel ja toimetulemisel mitmeid probleeme ja vajakajäämisi, enim raskusi on tingitud materiaalsete ressursside piiratusest, vajaliku toe ja toetajate puudumisest ning toimetulematuses rahaasjadega ja asjaajamisega oma elu korraldamisel.

Võttes aluseks töö teoreetilised lähtekohad, läbiviidud uuringu tulemused ning tööle seatud eesmärgid, esitas autor asendushooldust korraldavatele asutustele kolm ettepanekut ja soovitus ning tegi Sotsiaalministeeriumis asuvale laste heaolu osakonnale neli ettepanekut, mis võimaldaksid parendada asendushoolduselt elluastuvate noorte ettevalmistust, toetaksid iseseisvasse ellu astumisel ja võimestaksid nende noorte toimetulekut iseseisvas elus.

Lõputöös kerkis ootamatult esile sildistamise teema, mida oli kogunud (väga) häirivana ja kohati isegi sunnitult elu muutvana peaaegu kolmveerand intervjuudes osalenud asenduskodude kasvandikest ning ka lastekodus kogetud füüsilise karistamise ja vägivalla teema, mida tõi esile kolm repondenti, siis võiksid need teemad- nii sildistamine kui füüsiline väärkohtlemine olla tulevaste tudengite lõputööde võimalikud uurimisained.

Lõputööst selgus, et mida vanemaks olid saanud oma elukaarel intervjuudes osalenud asenduskodudest pärit vastajad, seda enam olid nad rahul oma elu ja saavutustega. Seega asjaolu või teadmise, et pärinetakse asenduskodust, ei määra inimese toimetuleku edukust laiemas ja pikaajalisemas perspektiivis, vaid seda mõjutavad muud tegurid, mida võiks täiendavalt jätku-uurimustes selgitada.

Autori arvates sai töö eesmärk täidetud, sest analüüsi asendushoolduses üleskasvanud noorte toimetulekut iseseisva eluga.

VIIDATUD ALLIKAD

- AS Emor & Poliitikauuringute Keskus Praxis. (2015). *Vanemaealiste ja eakate toimetuleku uuring 2015*. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/veu2015aruanne_tsemorsapraaxis_final.pdf
- Chew, Q. H., Wei, K. C., Vasoo, S., Chua, H. C., & Sim, K. (2020). Narrative synthesis of psychological and coping responses towards emerging infectious disease outbreaks in the general population: practical considerations for the COVID-19 pandemic. *Singapore Medical Journal*, 61(7), 350–356. <https://doi.org/10.11622/smedj.2020046>
- Eesti Vabariigi põhiseadus. (1992). *Riigi Teataja I*, 26, 349; *Riigi Teataja I*, 15.05.2015, 2. <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002>
- Gelhaar, T., Seiffge-Krenke, I., Borge, A., Cicognani, E., Cunha, M., Loncaric, D., Macek, P., Steinhausen, H.-C. E., & Metzke, C. W. (2007). Adolescent coping with everyday stressors: A seven-nation study of youth from Central, Eastern, Southern, and Northern Europe. *Journal of Developmental Psychology*, 4(2), 129–156. <https://doi.org/10.1080/17405620600831564>
- Sotsiaalministeerium. (2016). *Heaolu arengukava 2016–2023*. <https://www.valitsus.ee/media/324/download>
- Helimets, P. (2013). *Asenduskodu roll vanemliku hooleta noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamisel Sihtasutus Perekodu näitel* [Lõputöö, Tartu Ülikool, Pärnu kolledž]. DSpace. <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33174>
- Häggman-Laitila, A., Salokekkilä, P., & Karki, S. (2019). Young People's Preparedness for Adult Life and Coping After Foster Care: A Systematic Review of Perceptions and Experiences in the Transition Period. *Child & Youth Care Forum*, 48, 633–661. <https://doi.org/10.1007/s10566-019-09499-4>

- Jackson, S., & Cameron, C. (2012). Leaving care: Looking ahead and aiming higher. *Children and Youth Services Review*, 34(6), 1107–1114. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2012.01.041>
- Jin, B., & Kim, J. (2017). Grit, basic needs satisfaction, and subjective well-being. *Journal of Individual Differences*, 38, 29–35. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000219>
- Kaev, M., & Soova, K. (2009). *Laste õigustel põhinev ilma vanemliku hoolitsuseta laste või vanemliku hoolitsuseta jäämise ohus olevate laste olukorra analüüs*. Tallinn.
- Kalda, A. (2018). *Asenduskodus kasvamine kui hälbekäitumist mõjutav tegur* [Magistritöö, Tartu Ülikool, Õigusteaduskond]. DSpace. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/61185>
- Kask, I. (2006). Kui lapsekeskne on lastekodu? *Sotsiaaltöö*, (6), 28–33.
- Laes, T.-L., Krusell, S., Reinomägi, A., & Toros, K. (2013). Laps eri keskkonnades. D Kutsar (toim), *Laste heaolu* (lk 13–41). Statistikaamet. http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Laste_heaolu_sisu-1.pdf
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Infotrükk.
- Laherand, M.-L. (2010). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Infotrükk.
- Lasteombudsman. (2013). *Asenduskoduteenuse analüüs*. Õiguskantsleri Kantselei Laste õiguste osakond. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:235708>
- Makko, A. (2014). *Asenduskodust elluastunud noorte toimetulek SOS lasteküla näitel* [Magistritöö, Tallinna Ülikool, Sotsiaaltöö instituut]. https://healthdocbox.com/Psychology_and_Psychiatry/66444954-Asenduskodust-elluastunud-noorte-toimetulek-sos-lastekula-naitel.html
- Mann-Feder, V. R. (2019). How can I be a real adult? Developmental theory as a framework for practice, policy, and research on care leaving. In V. R. Mann-Feder & M. Goyette (Eds.), *Leaving Care and the Transition to Adulthood. International Contributions to Theory, Research And Practice* (pp. 9–30). Oxford University Press.
- Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Masso, M., & Anniste, K. (2016). *Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring*. Poliitikauringute Keskus Praxis. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:291701>

- Perehüvitiste seadus. (2016). *Riigi Teataja I*, 08.07.2016, 1; *Riigi Teataja I*, 30.06.2020, 32. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130062020032?leiaKehtiv>
- Perekonnaseadus. (2009). *Riigi Teataja I*, 60, 395; *Riigi Teataja I*, 27.10.2020, 15. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603?leiaKehtiv>
- Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus. (1999). *Riigi Teataja I*, 16, 273; *Riigi Teataja I*, 21.04.2020, 25. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13114771?leiaKehtiv>
- Ratassepp, K. (2004). *Eesti laste- ja noortekodud kui kasvatusasutused* [Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond]. <https://www.riigikontroll.ee/LinkClick.aspx?fileticket=JSI4vjhX4RA%3D&language=et-EE&forcedownload=true>
- Raud, M. (2018). *Asenduskodu noorte ettevalmistus iseseisvaks eluks Haiba Lastekodu näitel* [Lõputöö, Tartu Ülikool, Pärnu kolledž]. DSpace. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/61925>
- Riis, T. (2017). *Asenduskodus kasvanud noorte tõlgendused olulistest suhetest oma elus* [Magistritöö, Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut]. DSpace. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/56719>
- Salganik, M. J., & Heckathorn, D. D. (2004). Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent- Driven Sampling. *Sociological Methodology*, 34(1), 193–240. <https://doi.org/10.1111%2Fj.0081-1750.2004.00152.x>
- Salla, E. (2016). „Nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on“ – lapsed räägivad asenduskodus elamisest. [Magistritöö, Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste Instituut]. DSpace. <http://dspace.ut.ee/handle/10062/51985>
- Scannapieco, M., Connell-Carrick, K., & Painter, K. (2007). In Their Own Words; Challenges Facing Youth Aging Out of Foster Care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 24, 423–435. <https://doi.org/10.1007/s10560-007-0093-x>
- Schlozman, S. C., Groves, J. E., & Weisman, A. D. (2008). Coping with Medical Illness and Psychotherapy of Medically Ill. In T. Stern, J. Rosenbaum, M. Fava, J. Biederman & S. Rauch (Eds.), *Massachusetts General Hospital Comprehensive Clinical Psychiatry* (1st ed., pp. 123–128). Mosby. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-04743-2.50011-1>
- Sotsiaalhoolekande seadus. (2015). *Riigi Teataja I*, 30.12.2015, 5; *Riigi Teataja I*, 21.04.2020, 39. <https://www.riigiteataja.ee/akt/121042020039?leiaKehtiv>

- Sotsiaalministeerium. (2014). *Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat*. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf
- Stanislawski, K. (2019). The Coping Circumplex Model: An Integrative Model of the Structure of Coping With Stress. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 694. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00694>
- Statistikaamet. (2020a, 6. juuli). *SK02: Asendushooldusteenust osutava asutused maakonna järgi, 31. detsember* [andmebaas]. https://andmed.stat.ee/et/stat/sotsiaalelu__sotsiaalne-kaitse__sotsiaalabi__vanemliku-hoolitsuseta-lapsed/SK02
- Statistikaamet. (2020b, 6. juuli). *SK03: Lapsed asendushooldusteenust osutavates asutustes maakonna järgi, 31. detsember* [andmebaas]. https://andmed.stat.ee/et/stat/sotsiaalelu__sotsiaalne-kaitse__sotsiaalabi__vanemliku-hoolitsuseta-lapsed/SK03
- Statistikaamet. (2020c, 6. juuli). *SK031: Perekonnast eraldatud lapsed*. [andmebaas]. https://andmed.stat.ee/et/stat/sotsiaalelu__sotsiaalne-kaitse__sotsiaalabi__vanemliku-hoolitsuseta-lapsed/SK031
- Tamppuu, P. (2014). Asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüsist. *Sotsiaaltöö*, (2), 37–39.
- Tulgiste, K. (2017). *Hooldusperedest aastatel 2005-2016 elluastunud noorte toimetulek Eesti näitel* [Lõputöö, Tartu Ülikool, Pärnu kolledž]. DSpace. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/58102>
- Turk, P. (2011). *Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolek iseseisvaks eluks*. Poliitikauuringute Keskus Praxis. http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2011_Asenduskodu_noored.pdf
- Töötervishoiu ja tööohutuse seadus. (1999). *Riigi Teataja I*, 60, 616; *Riigi Teataja I*, 29.12.2020, 14. <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122020014?leiaKehtiv>
- United Nations General Assembly. (2010). *Guidelines for the Alternative Care of Children. Resolution adopted by the General Assembly*. <https://digitallibrary.un.org/record/673583/>

- Uuetoa, M. (2015). *Asenduskodus elanud noorte ettevalmistus ja toimetulek iseseisva eluga Tartumaa näitel* [Lõputöö, Tartu Ülikool, Pärnu kolledž]. DSpace. <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/48203>
- Õiguskantsler. (s. a.). *Statistika ja uuringud*. <https://www.oiguskantsler.ee/et/statistika-ja-uuringud>
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/36419>
- Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, Lapse Õiguste Komitee. (2017). Lõppjärelused Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta**. *CRC/C/EST/CO/2-4*https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigused_ja_heolu/lok_soovitused_eesti_keeles_2.doc

Lisa 1. Intervjuu küsimustik asenduskodudest ellu astunud noortele

A. Iseseisvumise eel:

1. Missugused olid su ootused oma iseseisvale elule?
2. Mida tundsid või kogesid esimestel iseseisva elu päevadel?
3. Kuidas hindasid oma ettevalmistust iseseisvaks eluks?
4. On sul rääkida mõni lugu iseseisvasse ellu astumisega seoses?

B. Sinu praegune iseseisev elu:

1. Kuidas hindad oma toimetulekut praeguses eluetapis
 - a. Tööga
 - b. Koduga
 - c. Perega
 - d. Tervisega
 - e. Suhted, sõbrad- suhtlusvõrgustik
 - f. Majanduslik võimekus
 - g. Haridus, huvialad jne

2. Mille üle oled uhke praegusel eluetapil?
3. On sul rääkida mõni lugu, mida tahaksid teistega jagada?

C. Tagasivaade iseseisvumisprotsessile ja iseseisva elu alustamisega:

1. Kuidas tulid toime raskustega elus, mida kogesid?
2. Mis oli kõige raskem?
3. Millest või kellest tundsid kõige enam puudust?
4. Mis aitas sind nendel rasketel perioodidel? Mida oleksid tahtnud vältida?
5. On sul rääkida mõni lugu sellele eluetapile tagasi vaadates, mida tahaksid jagada?

D. Sinu soovitused ja ettepanekud nendele, keda ootab ees asenduskodudest elluastumine iseseisvasse ellu

1. Teiste (sinuga samal ajal ellu astunutega) võrreldes on sinu elu olnud (missugune?- kirjelda lühidalt)?
2. Missuguseid soovitusi sa annaksid neile, keda ootab ees iseseisvasse ellu astumine, et paremini iseseisva eluga kohaneda ja elus edukamalt toime tulla?

Lisa 2. Küsimustik asenduskodude töötajatele

	Väide	1	2	3	4	5
1	Oman kogemusi asenduskodust iseseisvasse ellu astunud noortega					
2	Olen osalenud ellu astuvate noorte juhtumiplaani koostamisel					
3	Olen osalenud elluastunute järelhooldusprotsessis					
4	Olen kursis asenduskodust ellu astunud noorte hilisema elukäiguga					
5	Asenduskodust elluastuvad noored on iseseisvaks eluks hästi ettevalmistatud					
6	Asenduskodust elluastuvate noorte iseseisvumine on probleemitu					
7	Asenduskodust elluastujate materiaalne baas iseseisva elu alustamiseks on hea					
8	Asenduskodust elluastujate igapäevaelu praktilised oskused on head					
9	Asenduskodust elluastujad saavad hästi hakkama oma igapäevaste raha-asjadega					
10	Asenduskodust elluastujad on seaduskuulekad ja käituvad iseseisvas elus õiguspäraselt					
11	Asenduskodust elluastujatel on hea hariduslik tase, mis võimaldab neil tööturul hästi hakkama saada					
12	Asenduskodust elluastujad omavad häid suhteid ja suhtevõrgustikke ning neil on inimesi, kes neid vajadusel aitavad ja toetavad					
13	Asenduskodust elluastujad omavad häid teadmisi pere planeerimisest ja suudavad pakkuda turvalist kodu oma lastele					
14	Asenduskodude noored saavad iseseisva eluga hästi hakkama					

15. Minu ettepanekud asenduskodust ellu astuvate noorte iseseisvumise toetamiseks...

16. Minu ettepanekud asenduskodust ellu astunud noorte toimetuleku parendamiseks...

SUMMARY

COPING WITH SELF-SUFFICIENCY OF YOUNG PEOPLE WHO HAVE UNDERGONE REPLACEMENT CARE

Hanna-Liisa Tamm

Nowadays, for very different reasons, there are children and young people in Estonia who grow up in replacement or care homes from which they have to leave at one point to step into independent life. The adaptation and coping with independent life of such young people is the subject of this work and has been examined by three generations of survivors. In Estonia's replacement and care homes, there are employees whose task is to prepare children and young people living there for independent life and develop their skills for the future. In the context of this work, the perception of the preparation, adaptation and self-sufficiency of the employees of the substitute homes are examined.

The purpose of this work is to analyse the coping of these young people who have been grown up in replacement care in later independent life and make suggestions to replacement care institutions and the Department for the Welfare of Children in the Ministry of Social Affairs so that the young people would better cope with their own lives. Following the objective of the work, two questions of inquiry are formulated:

1. What is the adaptation and coping with independent life of young people who have entered into a life of substitute care?
2. How do substitute-care young people perceive the preparation, adaptation and coping with self-sufficiency of replacement homes?

The theoretical part of the work concerns the coping of people, the quality of life and well-being and the various coping strategies. The coping of young people with independent life is analysed on the basis of a number of studies on the examples of Estonia and other countries. It becomes clear that the problems encountered by the survivors occur at both personal, community and social level, particularly in terms of education, work,

relations and social networks. In theoretical terms, an overview of the arrangements for replacement care in Estonia, statistics on replacement care and standards developed in Europe for the quality of replacement care are also provided.

In order to achieve the objective and answer research questions, interviews were conducted with young people who entered and became independent during different periods of time from the substitute homes and a survey was conducted with the staff at the substitute homes. The research was carried out using a combined research method to obtain numerical data for statistical processing (quantitative study) and non-numerical data for content analysis (qualitative study). The sample consisted of 15 survivors of three generations and 40 employees of substitute homes across Estonia who had entered into life in different periods of time. Semi-structured interviews sought answers to the adaptation and coping of the survivors using a sample of convenience. The electronic questionnaire survey carried out in the GoogleForms environment was used as a data collection method to inform the opinions of the staff at the substitute homes. An aggregating qualitative content analysis was used in the analysis of interviews and descriptive statistics were used in the analysis of the questionnaire surveys. Excel was used for data processing.

As a result, it appeared that the adaptation of young people living from substitute homes to independent life is complicated, they do not have material resources, adequate (continued) support and are not prepared to the extent necessary for independent life. The strategies for coping with their lives are still flawed at an emerging stage and do not sufficiently support independence. The preparation in replacement homes for an independent life was judged by all three respondents interviewed from different generations to be inadequate and lacking. The greatest shortcomings were found in practical everyday skills and business. Estimates of handling monetary affairs and financial skills as a whole were extremely low. On the basis of the estimates of the staff at the substitute homes, young people who had left the substitute homes had a number of problems and shortcomings in adapting to and coping with their independent lives, the most difficulties were due to the limitations of material resources, the lack of necessary support and the lack of dealing with finances and organising their lives.

Based on the theoretical starting points of the work, the results of the study carried out and the objectives set for the work, the author submits three proposals and recommendations to the bodies responsible for providing replacement care and four proposals to the Department for the Welfare of Children in the Ministry of Social Affairs to improve the preparation of young people living with replacement care, support their entry into independent life and empower their young people in independent life.

The subject of labelling, which has been experienced (very) disruptive and sometimes even forced to change life by almost three-quarters of the young people who participated in the interviews, appears as a serious problem, so the topic of labelling the youngsters of replacement care could be one of the possible research subjects for future students.

It turned out that the older the respondents from the substitute homes who participated in interviews in their life-cycle had become, the more they were satisfied with their lives and achievements. Thus, the fact or knowledge that a person is from a replacement home does not determine the success of a person in the wider and longer term, but is influenced by other factors that could be further explained in follow-up studies.

According to the author, the objective of the work has been met by analysing the coping of young people who have grown up in replacement care with an independent life.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hanna-Liisa Tamm,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Asendushoolduselt elluastunud noorte toimetulek iseseisva eluga“, mille juhendaja on Liina Käär, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Hanna-Liisa Tamm

18.05.2021